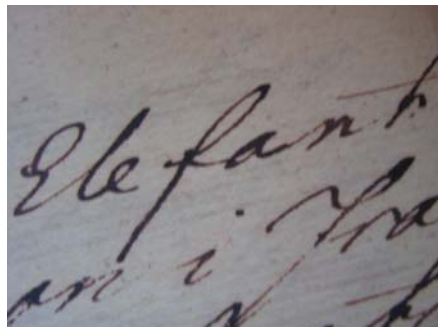

Lunds universitet
Historiska institutionen
HIS 203
Examinator: Dick Harrison
Handledare: Magnus Olofsson
20 november 2006, 14.15-16 i sal 3

Elefantupploppet i Skänninge

om händelserna på Olofsmässa första marknadsdag

den 11 augusti 1806

Martin Gustavsson

Innehållsförteckning

1. Elefantupploppet – inledning	2
1.1 Ansats, syfte och frågeställning.....	2
1.2 Källmaterial och källkritik	4
1.3 Avgränsningar.....	6
1.4 Disposition	6
2. Historiens lopp och upplopp – teori, metod och delen i det hela	8
2.1 Övergripande teori – studiet av kultur	8
2.1.1 Den moraliska ekonomin – föreställningen om det rimliga priset	10
2.1.2 Hidden and public transcripts – privata och offentliga förhållningssätt.....	11
2.2 Hermeneutisk metod – studiet av kultur	13
3. Marknader och elefanter – bakgrund och forskningsläge	15
3.1 Marknadskulturen i forskningen.....	15
3.2 Elefantupploppet i forskningen.....	17
3.3 Upplopp i forskningen.....	19
3.4 Skänninge	20
4. Elefantupploppet i Skänninge 1806.....	21
4.1 ”Owäsendet” i Skänninge den 11 augusti 1806.....	21
4.2 Ett moraliskt försvarbart pris för att få se en elefant	23
4.3 Revolt mot överheten – en privat attityd som blir offentlig?	29
4.3.1 Riktad bitterhet och misstro.....	30
4.3.2 Planlöst våld?	37
5. Elefantupploppet – sammanfattande slutsats	43
5.1 Elefanten i Skänninge och upploppets princip	43
5.1.1 Den moraliska ekonomin i Elefantupploppet	44
5.1.2 Hidden Transcripts i Elefantupploppet.....	46
5.2 Utblick för vidare forskning	50
Käll- och litteraturförteckning.....	51
Otryckta källor	51
Tryckta källor.....	51
Litteratur.....	51
Bilaga 1	53
Bilaga 2	54

Bilden på framsidan fotograferad ur Skänninge Rådstugurätts 1806 års dombok, Justitieprotocoll 14 augusti s.å. VLA, Skänninge rådhusrätt och magistrat, AI:52.

Författarens foto.

1. Elefantupploppet – *inledning*

Den preussiske medborgaren Jean Baptiste Gautier och hans sällskap anlände till Skänninge för att förevisa bland annat den elefant som givit namn åt det upplopp som utspelade sig i staden den 11 augusti 1806, på den första dagen av Olofsmässomarknaden. Slagsmål mellan marknadsbesökande allmoge och representanter för stadens styrande utbröt i och utanför rådhuset. Efter en stunds belägring av rådhuset med stenkastning mot fönstren och den där instängde borgmästaren, cirkusdirektören och ytterligare några inte tilläts lämna byggnaden, grep komminister Sundelius från Heda in och dämpade de spända stämningarna något. Därefter släpptes de instängda ut, varpå allmogen höll huset i besittning under återstoden av dagen och beskådade elefanten utan betalning.

1.1 Ansats, syfte och frågeställning

”Det är historia.” Ett vanligt tillmäle för det som redan har hänt, redan är gammalt, redan är historia. Allting är historia. Historieämnet däremot, riktar sin uppmärksamhet endast mot det som anses *relevant*, det som *tillfogar* oss *kunskap*, det som lyfter fram *intressanta* händelser eller förlopp. Allt är historia, men historievetenskapen är endast det som tillför ny och relevant kunskap.

Vad är det då som gör att Elefantupploppet räknas till relevant kunskap? Uppsatsens titel slår an en något kuriös ton måhända. Varför är en skenande folkhop på en helt vanlig marknad, i en helt vanlig, sömnig landsort ett intressant objekt att studera? Det finns en utbredd föreställning om den svenska historien som fredlig. Svensk fred råder sedan snart 200 år, idén om det fridfulla svenska folkhemmet sträcker sig snart längre tillbaka än någon kan minnas. Det finns ingen egentlig tradition i samhället och historieskrivningen att minnas de våldsamheter och samhällseliga konflikter som blossat upp, med undantag för Vasatidens Dackefejd, 1743 års daldans, och ytterligare några. Att minnas tidigare revolutioner är kanske att bädda för kommande. Hungerkravallerna 1917, skotten i Ådalen 1931 och Göteborgskravallerna 2001 står ut som skrämmande frågetecken, omvälvningen 1809, efter vilken ”[a]ll offentlig makt i Sverige utgår från folket”¹ är för de flesta en obekant fotnot till nationaldagsdatumet 6 juni.²

¹ Regeringsformen 1:1.

² Se bl. a. Börje Harnesk, ”Den svenska modellens tidigmoderna rötter?”, *Historisk tidskrift* 2002:1; Lars Nyström, *Potatisriket. Stora Bjurum 1857-1917. Jorden makten och samhället*, Göteborg 1995; Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892-2000*, Stockholm 2001.

Denna allmänna föreställning om det fredliga Sverige får utgöra bakgrund för att belysa ett bortglömt upplopp i en annars sömnig landsända. Genom att studera ett brott mot det gängse yppas möjligheten att teckna en bild av både av det vanliga och det ovanliga. Brottet i det vanliga avslöjar såväl normalitetens ordningar och normer som idéer, strömningar och uttryck i det avvikande, i *Elefantupploppet*.

Elefantupploppet handlar inte bara om värdet av att se en utländskt ägd elefant på en svensk marknad, det är ytterst en kollision mellan intressen och attityder. Uppsatsens syfte är att förstå mentalitet och inställning i situationen, och bakomliggande värderingar hos de inblandade i Elefantupploppet. I så måtto syftar uppsatsen till att, på sin kant, undersöka bilden av mentalitet, inställning och samhälle i ett förindustriellt Sverige. Min förhoppning är att nyanser och schatteringar i det tidiga 1800-talets sengustavianska, svenska landsortssamhälle kommer att avslöjas eller bättre framträda, genom belysningen av en dramatisk, fram till nu föga uppmärksamrad eller granskad händelse. Ett vidare och mer övergripande syfte med att lyfta fram Elefantupploppet blir således i förlängningen att också problematisera den grundläggande omgivning och de kulturella värderingar den moderna staten Sverige vuxit fram i och kring.

För uppfyllandet av syftet – att åskådliggöra och förstå mentaliteter, drivkrafter och mål bakom Elefantupploppet – arbetar jag efter följande frågeställningar:

Hur såg upploppet ut?

- *Vilka utpekades som pådrivande deltagare i upploppet?*
- *Hur såg upploppets deltagares motiv ut och hur yttrade sig handlingarna i förhållande till detta?*
- *Vad säger oss upploppshandlingarna om deltagarnas mentaliteter och attityder – ges utlopp för dolda förhållningssätt³?*

³ Jfr *Hidden Transcripts*, kap. 2.1.2.

1.2 Källmaterial och källkritik

För besvarande av uppsatsens frågeställningar använder jag mig av protokoll, anteckningar och liknande material från Skänninge stads och rikets förvaltande, fiskala och juridiska myndigheter. Alla dessa källor är handskrifter från tidigt 1800-tal. Vidare har jag använt ett mindre antal tryckta tidningsartiklar från Östergötland för kompletterande sidoinformation.

Elefantupploppet ägde rum under eftermiddagen den 11 augusti 1806. Tre dagar senare görs den första antecknade redogörelsen för händelserna av magistraten⁴ i Skänninge. Målet avgörs slutgiltigt i Kungliga Justitierevisionen⁵ 1813. Det material uppsatsen främst kommer att grunda sig på är vittnesmål och parternas redogörelser för upploppet, dess mål och mening. Den största delen av dessa redogörelser nedtecknades under den första av rättegångarna i målet, vid Särskilda Rådhusrätten⁶ i Skänninge. I de följande rättegångarna använder man sig i princip uteslutande av redan avgivna vittnesmål. Uppgifter från senare delar av rättsprocessen som har betydelse för frågeställningens besvarande kommer emellertid också att bearbetas och redovisas.

Jag har undersökt material från Magistrats- och rådhusrättens i Skänninge arkiv, placerat på Landsarkivet i Vadstena, Göta Hovrätts arkiv i Jönköping, samt Justitiekanslerns och Justitierevisionens respektive arkiv på Riksarkivet i Stockholm. De nedteckningar som använts för uppsatsens del är hämtade ur material från Magistrats- och rådhusrättens i Skänninge arkiv samt Justitiekanslerns och Justitierevisionens respektive arkiv. Vittnesmålen, mitt huvudsakliga undersökningsmaterial för den här uppsatsen, samlades och sändes till Stockholm i samband med att målet togs upp i Kungliga Justitierevisionen 1813, och förvaras i sin helhet på Riksarkivets avdelning i Marieberg. Kvar på övriga arkiv med relevans för uppsatsen är bland annat diaries, liggare, brevböcker och protokoll för egna organ. Sammantaget omfattar källmaterialet ca 700 sidor handskrift.

Vittnesmålen i ärendet nedtecknades som tidigare nämnts huvudsakligen under september och oktober 1806, i samband med Särskilda Rådhusrättens i Skänninge undersökning av händelserna på Olofsmäso första marknadsdag samma år. Dessa vittnesmål har därefter följt ärendet genom det svenska domstolsväsendet upp i Kungliga Justitierevisionen 1813 där det slutgiltigt avgjordes. Ett fåtal kompletterande vittnesberättelser har tillkommit vid senare tid-

⁴ Stadens förvaltningsmyndighet, *min anm.*

⁵ Kungliga Justitierevisionen motsvarar dagens Högsta domstolen, *min anm.*

⁶ Särskild Rådhusrätt kan liknas vid ett urtima ting, domstolen sammankallas med anledning av en speciell händelse. Språkbruket i källmaterialet tillåter variationer i beteckningen mellan *Rådstugurätt*, *Rådstufvurätt* respektive *Rådhusrätt*, där den senare kommit att bli modern språknorm, *min anm.*

punkt. Framförallt gäller detta redogörelser gjorda av dem som står åtalade för upploppshandlingar eller av annan anledning är centrala för processen.

Det handskrivna material uppsatsen bygger på är kvarlevor från den historiska samtidsreaktion på Elefantupploppet. De dokument som utgör mitt källmaterial är närmast uteslutande tillkomna i det offentliga samhällets regi. Genom nedteckningar av vittnesmål, nedtecknade uttalanden, styrkta eller avstyrkta genom andra vittnen, fästades också uppfattningar hos myndighetssidans motpol på pränt. Dessa dokument är emellertid till sin karaktär sammanfattande och ger därmed säkerligen en något förenklad och ofullständig bild av föremålet för nedtecknandet. Det handlar ofta om en redigerad text, ett protokoll som avslöjar avgörande, skriftligt formulerade överväganden, eller referat av vad som sagts och gjorts. Detta är inte en fullständig bild, då den historiska samtiden har gjort ett selektivt urval av vad som tagits med i protokollet och vad som lämnats därhän.

Vidare är protokollen och anteckningarna ensidigt förda av myndigheterna – staden, justitiekanslern eller domstol. Det är således bara den ena parten i händelsen, den part myndigheterna utgör, den part som ansattes vid upploppet, som för och styr vad som antecknades i protokollen. De anklagade upploppsmännens ord återges bara i form av deras motståndares nedteckningar.

Vittnesmål kan möjligen också präglas av taktiska framställningar, i vissa fall kanske rena osanningar. Den bild som jag genom uppsatsen ges chans att teckna vilar ytterst på de tankar och yttranden som nått pappret och bläckhornet. Det är omöjligt att skriva den rena objektiva sanningen. Med 200 års avstånd och skriftens standardformuleringar, eventuella oriktigheter i vittnesmål och källmaterialets därigenom givna svagheter, kommer analysen och uppsatsens resonemang att endast kunna ge ett förslag på troliga förlopp, meningar och mål. Metoden och tillvägagångssättet fyller funktionen av att stärka upp dessa möjliga svagheter, ett öppet och tydligt resonemang ger goda möjligheter till skärskådande och överprövning av slutsatserna.

Trots alla de tveksamheter den ständiga närvaron av och tillförliten på den mänskliga faktorn utgör, är min bedömning att detta material utgör väl fungerande källor för besvarande av uppsatsens frågeställningar. Genom vittnesmål och redogörelser för händelsen från båda sidor, ges en bild av en större helhet. Den absolut största delen av de anklagade kom senare att helt frikännas, och ett stort antal vittnen från båda läger har givits möjlighet att delge sina uppfattningar om händelsen och de inblandades roll. Vidare är exempelvis vittnesmål och beskrivningar av händelsen ofta tämligen sakliga, utan större värderande utvecklingar, även om också exempel på motsatsen finns. Mot medvetande av och uppmärksamhet på dessa

faktorer, bedömer jag de aktuella källorna som funktionella och tillförlitliga för forskningsuppgiften och besvarandet av frågeställningen.

1.3 Avgränsningar

För att i någon mån begränsa mitt arbete med källmaterialet har jag systematiserat undersökningen till att omfatta varannan vittnesnedteckning. Balansen mellan ”angripare” och ”angripna”, det vill säga mellan allmoge och överhet blir på detta sätt något så när jämn. Jag har valt att lägga fokus för uppsatsen på de anklagade; tyngdpunkten ligger i upploppsmakarnas uttalade eller förstådda mål och mening. Det är emellertid farligt att endast låta en sida i en konflikt stå oemotsagd. Min föresats har varit att undgå denna obalans genom att strikt följa den urvalsprincip jag redovisat ovan. Sammanlagt har detta resulterat i att jag studerat omkring 150 vittnesmål. Jag har även gått igenom sammanställningar i protokoll, men detta utgör endast en mindre del av det undersökta materialet.

1.4 Disposition

Under hela uppsatsarbetet har min intention varit att låta historien följa sig själv. Jag har strävat efter att denna kronologi också ska återspeglas i uppsatstexten. I detta inledande kapitel introducerar jag mitt ämnesval, redogör för syfte och frågeställning, avgränsningar och tillvägagångssätt. I uppsatsens andra kapitel följer mina metod- och teoridiskussioner och vad jag skulle vilja kalla för ”min ämnespositionering”.

Marknader och upplopp är knappast några nya eller unika företeelser, och i det tredje kapitlet låter jag föra en diskussion kring forskningsläget tillsammans med marknadernas och upploppens historia som får teckna en vidare kontext till händelserna i Skänninge sommaren 1806. Kapitel fyra är elefantupploppshandlingarnas kapitel: Här följer min undersökning av källmaterialet. Efter en beskrivning av händelseförloppet delas diskussionen upp efter de ledtrådar till gärningsmännens motiv för upploppet som ges genom vittnesmålen. I kapitel fyra följer också *revolten mot överheten* där teorin om ett *hidden* respektive *public transcript* appliceras på revoltörernas handlingar och därefter deras egna påståenden om upploppet som grundat i *missförstånd och slump*. Under detta avsnitt har jag valt att lyfta in något längre citerade passager ur källmaterialet. Därigenom ges tillfälle för de båda slutligen huvudåtalade, *Petter Olofsson* och *Lars Larsson* att med egna ord redogöra för sina handlingar. Slutligen följer i det femte kapitlet en summering av uppsatsarbetet, resultatet och slutsatserna. Uppsatsen avslutas med en utblick i den fortsatta historien. Bilagt uppsatsen finns fotografi över

Skänninge rådhus, en karta över Östergötland från Elefantupploppets tid samt ett kortare utdrag av domen mot de anklagade.

Vid nothänvisningar till källor i min gjorda undersökning anges först *Arkiv*, därefter *Volym* och *signum* om tillgängligt. Förkortningar läses ut i källförteckningen. Vidare har jag valt att modernisera stavningen av titulatur i den löpande texten men behålla den historiska stavningen i källhänvisningar.⁷ De citat ur källorna som jag valt att ta med i uppsatsen för att exemplifiera och explicera mitt resonemang låter samtidigt historien närvara i undersökningen. Även dessa excerpter står kvar med obearbetad stavning, modell 1806.

⁷ Jfr exempelvis *Trumslagareman – Trumslagare*, not 98.

2. Historiens lopp och upplopp – *teori, metod och delen i det hela*

2.1 Övergripande teori – *studiet av kultur*

Kultur är ett mångfasetterat begrepp som Svenska Akademien förklarar med begrepp som ”mänsklig verksamhet”; ”vetenskap” eller ”odling”. Inom vetenskapen har kulturbegreppet i sin tur kommit att få ytterligare förklaringar. Den vetenskapsriktning som kategoriseras under *kulturhistoria*, fyller begreppet *kultur* med det som berättar och symboliserar människans uppfattning av verkligheten. Kultur blir ett resultat av människans föreställningar om verkligheten, vardagen och omgivningen. Denna mänskliga uppfattning, kan i sin tur hjälpa forskaren att förstå den bakgrund som ramar in handlingar i historien.⁸

Kulturbegreppet kan bära drag av såväl strukturalismen som motsatsen. Vissa ser aktörens agerande som styrt och begränsat av kulturens sanktioner, andra ser aktören som medskapare till vad som sanktioneras av kulturen. Bland andra antropologen *Clifford Geertz* ses som en av dem som betonar ett *totaliserande kulturbegrepp*, där struktur och aktör interagerar i ett ständigt skapande och nyskapande av *kultur*. Kulturens ramverk utmanas hela tiden av det som hamnar utanför. Situationer som uppkommer för första gången måste kulturen också förhålla sig till, och på så vis skapas en plats och kulturbegreppet förändras.⁹ Kultur, vår mänskliga och individuella uppfattning och föreställning om vår samtida omgivning, ändras över tid. Jag ansluter mig till ett resonemang där konventioner – kulturyttringar för vad som är gångbart beteende och inte – anpassas över tid, i samspel mellan den strukturella kulturhistorien utgör.

Med *kulturstudien* följer en serie utmärkande drag och tillhörande fokus. Där kulturbegreppet innefattar mentaliteter, attityder och uppfattningar kring omgivningen, följer i tillvägagångssättet kombinationen av aktörers och strukturers betydelse, traditionen av att skriva historia underifrån och en stark koppling till mentalitetshistorien för att nå fram till *förståelse* för *aktörens handlande*. Därmed är kulturstudiens koppling till den metodologiskt tolkande vetenskapen, hermeneutiken, tydlig.¹⁰ Lundahistorikern *Kim Salomon* pekar på kulturstudiens

⁸ Stellan Dahlgren & Anders Florén, *Fråga det förflutna. En introduktion till modern historieforskning*, Lund 1996, s. 166.

⁹ Dahlgren & Florén, 1996, s. 167-168.

¹⁰ Dahlgren & Florén, 1996, s. 160-164; Kim Salomon, ”Symboler och ritualer i politisk samtidshistoria” i Roger Qvarsell & Bengt Sundin (red.), *Den mångfaldiga historien*, Lund 2000, s. 123-132.

närhet till hermeneutiken: "[v]iktigare än att förklara händelser är det att göra dessa händelser förståeliga, vilket bl a innebär att identifiera rådande föreställningar och tidsandan."¹¹

Teorin är ett analytiskt redskap för forskningsuppgiften; ett system av antaganden byggda på generaliseringar, framvaskade genom att mer eller mindre systematiskt och befogat bortse från de faktorer som inte passar in. Teorier blir i sina generaliseringar tillspetsade och som Arne Jarrick skriver: "alla förenklingar är överdrifter"¹². Baksidan av *ett* tydligt fokus blir att andra faktorer hamnar i skymundan. Vikten av att klart redovisa ansats, genomförande, förståelse, och resultat som både passar in och avviker från teorins föreställningar utgör vetenskapens allra mest grundläggande normer, och kan inte nog betonas. Jag har funnit delar av detta mitt resonemang stå mycket nära det som historikern *Arne Jarrick* för i antologin *Den mångfaldiga historien*. Jarrick skiljer mellan "objektiv" sanning och intersubjektiv sanning.¹³ Jag återkommer till min slutsats att ingen enda teori ensam ger hela bilden. De ger var sina delar av en komplex helhet. Fogar man samman dessa fragmentariska pusselbitar till en, menar jag att man når en måhända sämre sammanhållen och mindre lättgreppbar verklighetsbild, men en mer mångfasetterad, fullständig och tredimensionell.

Det resultat ett teoristyrkt fokus ger är avhängigt den abstraktionsnivå forskaren utgår ifrån. Med hög teoretisk abstraktionsnivå öppnar sig möjligheten till vidare generaliseringar och mera allmängiltiga slutsatser. Med lägre abstraktionsnivå blir resultatet betydligt mer konkret, specifikt och mindre generellt representativt. Baksidan med ett snävt teoretiskt fokus är således ensidigheten och den tveksamma representativiteten. Med ett vidare teoretiskt fokus riskerar det vetenskapliga resonemanget och slutsatsen emellertid att bli alltför uddlös och allmän. Dessa två problem står emot varandra i valet av allmänteoretisk utgångspunkt.

Jag ser en risk i att låta mentalitetens skäl och anledningar stå ensamma. Liksom tidigare konstaterat: endast ett fokus berättar ingen hel sanning. Mentalitet, moral och normer är inte någon egen isolerad strukturell omständighet. Genus och klass är ytterligare aspekter och ger ytterligare vinklar att belysa teoretisk problematik från, inte minst i mentalitetsbegreppet. Också här finns en risk att halka in i enkelspårighet och allt för snäva förklaringar med anspråk på fullkomlighet. Jag gör inte några sådana anspråk med den här uppsatsen. I formen för denna kandidatuppsats kommer Elefantupploppet analyseras utifrån den ram kulturstudi-

¹¹ Salomon, 2000, s. 132.

¹² Arne Jarrick, "Historieforskningen inför framtiden. En återblick juni 1998.", i Roger Qvarsell & Bengt Sundin (red.), *Den mångfaldiga historien*, Lund 2000, s. 31.

¹³ Min tolkning av Arne Jarricks uttryck "objektiv" respektive "intersubjektiv" sanning, är "statisk, ständig och oöverprövbar sanning", respektive "det, efter analys och vetenskapligt övervägande, troliga resonemang som ännu inte bevisats som osanning".

ens fokus ger, med vetenskapen om att flera och andra teoretiska fokus sannolikt breddar bilden och bygger ut helheten.

2.1.1 Den moraliska ekonomin – *föreställningen om det rimliga priset*

Tesen om ”den moraliska ekonomin” som den brittiske historikern *E. P. Thompson* utvecklat, handlar i stort om att människor inte spasmodiskt och automatiskt gör upplopp enbart för att obstruera och bryta mot lagen, inte heller endast på grund av hunger eller allmänt lidande. Thompson menar istället att människor handlar efter de kulturella koder eller strukturer om man så vill, som format historiens individer genom den kulturella kontext som omgivit dem.¹⁴ Detta är centralt i upploppsforskningen.

Detta kan uttryckas i termer av moral, att det finns ett moraliskt riktigt och försvarbart pris för en limpa bröd. Konfrontationer och protester sker således inte oprovocerat, utan som försvar för vad som ses som en allmän rättsuppfattning. Thompson för fram hungerupplopp i 1700-talets England som stöd för sin tes. Dessa upplopp följde just de mönster givna ovan menar Thompson. I flera fall sammanföll nöd å ena sidan med vad som ansågs vara oskälighet och brott mot hävdvunnen moralisk rätt å den andra. Men i lika många fall krävdes endast det senare ensamt. Detta sammanfattar Thompson som en motsats till den spasmodiska tolkningen av upplopp.¹⁵

Thompsons forskning om engelska bröd- och hungerupplopp har identifierat en tendens där staten i den aktuella frågan, angående säd och bröd, agerade efter en patriarkal modell gentemot folket. Följden blev att 1700-talets engelska mjölnare och bagare mer eller mindre sågs som samhällstjänstemän och därmed hand i hand med staten. Missnöje mot staten, den statliga politiken, eller situationen i övrigt, riktade sig då i stor utsträckning mot vad som uppfattades som myndighetsrepresentanter.¹⁶

I den moraliska ekonomin fastslår *E. P. Thompson* att människors missnöje med spannmålspriset i 1700-talets England inte urartade till stöld av säd eller mjöl. Taktiken byggde istället på en procedur av att fastslå själva priset till en ”moraliskt riktig nivå”. Denna procedur lämnade naturligtvis mycket litet, rentav inget förhandlingsutrymme för den ansatte handlaren i fråga.¹⁷ Min tolkning av detta är att de ”upproriska” på så sätt vände sig till vad de ansåg vara det ondas rot. Då mjölnare och bagare, statens lejde, genom statens försorg tog ut

¹⁴ *E. P. Thompson*, ”Moral Economy Reviewed” I *E. P. Thompson*, *Customs in Common*, 1993, s. 266.

¹⁵ *E. P. Thompson*, ”De engelska massornas moraliska ekonomi” (1967 och 1971) i *E.P. Thompson*, *Herremakt och folklig kultur*, 1983, s. 67-68.

¹⁶ *Thompson* (1967 och 1971) 1983, s. 72-73.

¹⁷ *Thompson* (1967 och 1971) 1983, s. 99.

moraliskt oskäligen överpriser, var det till dem man faktiskt vände sig för att rätta till felgreppet.

Resultaten av de upplopp Thompson för upp tycks i många fall vara tveksamma. I många fall förblev priserna på samma nivå, i andra skrämde bönderna iväg varpå ingen mat alls fanns att köpa ens till överpris. När väl upploppet var igång tycks alltså faktiska och bestående vinster knappast vara att förvänta. Thompson liknar däremot upploppen på ett träffande sätt med krig. ”Krig ger sällan några viktigare omedelbara fördelar vare sig för segraren eller den besegrade, men med hot om krig kan man uppnå avsevärda fördelar – och likväl skrämmer ett krigshot ingen om det aldrig verkställs.”¹⁸

I E. P. Thompsons teorier om *den moraliska ekonomin*, sätts aktören in i det sammanhang som den skapar tillsammans med struktur och funktion. Människan är aldrig slutgiltigt rationell i varje enskild situation. Den irrationella människan agerar på impulser och interaktion, men också mot bakgrund av de normer och den standard som den strukturella kultursfären satt upp för henne. Sammantaget förtjänar hela denna kontext att lyftas fram, hellre än att fokusera på enskilda fragment var för sig och utelämna övrigt.

2.1.2 Hidden and public transcripts – *privata och offentliga förhållningssätt*

James C. Scott, professor i statsvetenskap och antropologi vid Yale University i USA, bygger sin idé om ett *Hidden transcript* på att människor har två förhållningssätt till samhället och dess bebyggare. Å ena sidan finns enligt Scotts teori ett ”offentligt” förhållningssätt till överheten, de sociala koder som styr beteendet på gatan. Å andra sidan finns ett ”privat” sätt att förhålla sig, inom hemmets fyra väggar när de sociala kodernas mönster inte längre bevakar en. Den vördnad pigan eller drängen visar herremannen på gatan, kan väl bytas mot spott och förbannelse, ett *hidden transcript*, hemma i stugvärmen

John C. Scotts teori om offentliga och privata förhållningssätt applicerad på 1806 års elefantupplopp, kan fungera som nyckel till förståelse för de upploppshandlingar som företogs. ”Act of desperation, revolt, and defiance can offer us something of a window on the hidden transcript, but short of crises, we are apt to see subordinate groups on their best behaviour.”¹⁹ Upploppet bygger upp det ramverk av omständigheter, den kuliss där en uppretad folkhops privata förhållningssätt åskådliggörs.

Public transcript är det offentliga förhållningssättet som speglar de värderingar som ska ses som norm i samhället. Denna offentliga norm backar upp den gällande ordningen, och

¹⁸ Thompson (1967 och 1971) 1983, s. 113.

¹⁹ James C. Scott, *Domination and the Arts of Resistance*, New Haven och London 1990, s. 87.

utgör på så vis lika mycket ryggrad som alibi i fråga om bevarandet av samhällets status quo. Med andra ord stöttar det offentliga förhållningssättet den diskurs samhällets styrande skikt för.²⁰ Detta innebär naturligtvis även att överheten i offentliga sammanhang måste förhålla sig respektfullt mot underordnade, om nu detta är vad gällande public transcript föreskriver.

Det privata förhållningssätt James C. Scott valt att kalla *hidden transcript* är de normer och värderingar som genomsyrar attityder och handlingar hos dem som inte styr men styrs, hos den del av befolkningen som är marginaliserad i termer av makt och samhälleligt inflytande. Det privata förhållningssättet är den diskurs, som ges utrymme där representanter för den styrande makten inte ser eller närvarar.²¹ Det privata förhållningssättet grundar sig i botten på en uppfattning om allmänna rättvisepprinciper, som skiljer sig från den rättsuppfattning som fastslagits som norm för samhället.

På samma gång kan privata förhållningssätt naturligtvis även förekomma *inom* samhällets styrande grupper. Det offentliga förhållningssättet vördar och befäster en rådande ordning som gagnar de högre samhällsskikten på de lägres bekostnad. Privata förhållningssätt inom de gynnade grupperna skulle kunna tänkas gå utöver denna ordning, åt ena eller andra hållet. Rörande dessa olika gruppers privata förhållningssätt gäller sannolikt att de endast delas, görs eller upplevs som kända, bekanta och gemensamma inom den egna kretsen, och förblir på så sätt ”privata” eller ”hemliga”.²²

Enligt Scotts teori kan sammandrabbningar, politiskt våld och upplopp, härledas till dessa separata förhållningssätt. När klyftan mellan det offentliga och det privata förhållningssättet, mellan påstådd och upplevd rättvisa vuxit till och blivit för stor, tar det privata förhållningssättet överhanden. En fysisk revolt mot makthavare blir snabbt till ett allvarligt hot, eftersom det kollektiva, privata förhållningssättet de upproriska delar riskerar att sprida glöden till passiva sympatisörer av förhållningssättets värdegrunder. Kollektiva aktioner torde här kunna ses som särskilt gynnsamma för vidare spridning, då en ensam individ bland flera andra lätt försvinner i mängden.²³

Mot bakgrund av allvaret i effekten av en upprorisk rullande snöboll, torde målet för de dominerande i det längsta utgöras av vidmakthållande av status quo framför allt. Medlen för detta upprätthållande syftar naturligtvis till att låta de underlägsnas självbevarelsedrift ta överhanden över det privata förhållningssättets förändringsiver. Att ta steget än längre, är att

²⁰ Scott 1990, s. 4.

²¹ Scott 1990, s. 4, 18.

²² Scott 1990, s. 15.

²³ Scott 1990, s. 65-66.

ingjuta det oföränderliga oundvikliga naturliga i sakernas tillstånd.²⁴ Således blir även andra omständigheter nödvändiga i förståelseschemat över handling – icke-handling, kort sagt kontexten av tid, plats, genomsyrande ideologi jämte ytterligare andra variabler.²⁵

Gemensamt för de båda teoretiska ramar jag valt att anlägga kring ämnet för uppsatsen är den grundläggande uppfattningen att människor vänder sig mot det som uppfattas som orätt, och legitimerar sina handlingar – vålsamma eller inte – genom detta.

2.2 Hermeneutisk metod – studiet av kultur

Att använda en hermeneutisk metod handlar om att tolka. Med hjälp av den hermeneutiska metoden är det svårare att avge en *orsaksförklaring*, däremot kan forskaren skapa en *förståelse* för aktören och dess handling, och se det enskilda som en del av en större enhet.²⁶

Det är en är subjektiv metod i så måtto att den utförs mot den bakgrund min egen person utgör; min tanke och mina parametrar formar tolkningen. Det finns därmed en ständig risk med att tolka en händelse i en tid så vitt skild från vår egen, och det ligger en fara i det faktum att det är lätt att bli godtycklig. Det är lätt att övertolka, lätt att läsa historien baklänges. Samtidigt ger den tolkande metoden stora möjligheter. Vänder man på myntet, är det tvärtom möjligt att just förhindra baklängeshistoria och undvika kronologisk imperialism. Just detta anser jag vara hermeneutikens största styrka, det faktum att forskaren tar sig an den historiska samtiden på dess egna villkor, så vitt möjligt. Genom tolkning av tidens kvarlevor mot bakgrund av dess rådande samtidskultur skapas förståelse av och för gångna tiders människor: ”... där aktörens syfte med sina handlingar är grunden för att göra dem begripliga.”²⁷

Hur långt denna tolkande förståelse sträcker sig och på vilket sätt eller med vilka begränsningar den alls är möjlig råder det skilda uppfattningar om. *Wilhelm Dilthey* menar att historikerns uppgift är att helt gå in i den historiske aktören, för att till fullo förstå dess handlande mot bakgrund av dess livssammanhang. Diltheys ståndpunkt ligger nära den *historicistiska* vetenskapstraditionen, att handlingar och företeelser ska förstås ur den rådande samtids omständigheter.²⁸

Hans-Georg Gadamer poängterar forskarens ofrånkomliga subjektivitet, närmast tvärtom från *Wilhelm Dilthey*. Aktörens samtid och villkor utgör en *horisont* i Gadamers språkbruk.

²⁴ Scott 1990, Se kapitel 4, bl.a. s. 70-72.

²⁵ Scott 1990, s. 20.

²⁶ Anders Florén & Henrik Ågren, *Historiska undersökningar. Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt*, Lund 1998, s. 125-126.

²⁷ Florén & Ågren, 1998, s. 277.

²⁸ Dahlgren & Florén, 1996, s. 275-276; Florén & Ågren, 1998, s. 126.

Forskarens samtid och villkor, *förförståelsen*, utgör ytterligare en horisont. Gadamer håller det för omöjligt att alls lämna förförståelsen och den egna horisonten, och helt och fullt träda in i aktörens verklighet. Istället för att som Dilthey förespråkar – helt lämna den egna horisonten för den studerade – önskar Gadamer se en sammansmältning av de båda – att *förstå* den andra, utan att lämna den egna. *Jürgen Habermas* står nära Gadamer i fråga om omöjligheten att stiga ur den egna horisonten och in i en annan. Däremot kritiserar han Gadamer, genom att lyfta fram möjligheten av flera parallella horisonter inom samma epok. De kulturella horisonterna skiljer sig rimligtvis mellan olika klasser och andra särskiljande omständigheter menar Habermas. Att då utgå från *en* horisont som *en* kultur räcker inte för att förstå bakgrunden till handlingar. Habermas' resonemang bygger på att inbördes olika horisonter har olika positioner gentemot makt och ideologi. Forskaren måste enligt Habermas därför förhålla sig kritisk mot den kulturella fonden forskningsobjektet agerat i. Habermas' kritiska förhållningsätt för tolkningen ska ställas mot det som Dilthey förordar, som snarare betonar empati och inlevelse.²⁹

Det resonemang kulturanthropologen *Clifford Geertz* för, kan sägas stå någonstans mitt emellan Diltheys och Gadamers/Habermas'. Geertz ser hellre att forskaren placerar in handlingen i det system av kulturella strukturer där aktören verkat. Genom att på så sätt kontextualisera handlingen, framstår symbolvärdet i handlingen, vilket öppnar för tolkning, menar Geertz.³⁰ Detta tillvägagångssätt handlar då om att ta steget in i aktörens kultur, snarare än att stiga in i aktören själv.

I likhet med Gadamer och Habermas håller jag det för omöjligt att agera objektivt, och helt gå in i aktörens verklighet för att uppnå förståelse. Forskaren är dömd till subjektivitet och konsten blir istället att genomföra tolkningsprocessen så öppet och transparent att resultatet senare kan prövas efter intersubjektivitetens princip. Min målsättning i uppsatsarbetet är förståelsen för handlingarna i händelseförloppet. Låst i min egen subjektivitet å ena sidan, och snärjd av närheten till historisk kronologisk imperialism å den andra, vill jag genom källmaterialet och ett öppet och klart redovisat tillvägagångssätt låta Elefantupploppets historia ”skriva sig självt”, med mig som verktyg. De teoretiska ramar jag valt att använda, får här funktionen av fixpunkter, något att låsa fast subjektiviteten vid och balansera min horisont med historiens.

²⁹ Dahlgren & Florén, 1996, s. 279-281.

³⁰ Dahlgren & Florén, 1996, s. 192.

3. Marknader och elefanter – *bakgrund och forskningsläge*

3.1 Marknadskulturen i forskningen

Handelsmarknader har förekommit länge och förekommer fortfarande, inte sällan i obruten eller återupprättad följd. Idag karaktäriseras marknaden ofta som ett slags ”levande kulturhistoria” i form av obruten marknadstradition, där utbyte av allehanda livsnödvändigheter bytts ut mot månglande av heliumballonger och bröstkarameller mot sockervadd. Det allmänna nöjet av vimmel, myller och kommers tycks i övrigt vara lika. I ett Sverige präglad av skråväsende, med stora skillnader i ekonomiska, sociala och andra levnadsbetingelser mellan stad och land, däribland inte minst skillnader i produktion och funktion, fyllde marknaden en helt annan funktion. ”Utgångspunkten och resultatet var ett ömsesidigt beroende eller en symbios mellan stad och land.”³¹ Detta slås fast av etnologen *Birgitta Skarin Frykman* inom ett forskningsprojekt i *västsvensk kultur och samhällsutveckling genom tiderna*.

Marknadens mångfasetterade funktion lyfts också fram av *Adrian Randall, Andrew Charlesworth, Richard Sheldon* och *David Walsh*, en kvartett brittiska historiker som under Randalls och Charlesworths redaktörskap skrivit om ämnet med fokus på 1700-talets England och Irland. Författarna lyfter bland annat fram marknadsplatsens betydelse som fysisk arena för inte bara ekonomiska, utan också social och politisk samhällelig interaktion. På marknaden möttes människor från alla samhällsklasser och -positioner. I handeln och marknadskommersen gavs tillfällen att ge uttryck för och interagera ifråga om attityder, normer och värderingar. Marknaden utgjorde i så måtto en mötesplats på mer än ett sätt.³²

Vidare framhäver Skarin Frykman hur marknadstiden ofta präglades av karnevalsstämning, och – om inte på ett legitimt sätt, så åtminstone med tystnad accepterat – tillfällen att i olika grader av klartext uttrycka samhällskritik. Birgitta Skarin Frykman ser i marknaden en säkerhetsventil, där de styrda kunde ge en känga åt de styrande, för att på så sätt få utlopp för uppbyggda frustrationer, och vid marknadens slut återgå till vardagens normaliteter.³³

³¹ Birgitta Skarin Frykman, *Larsmässemarknaden. En folklig karneval i 1800-talets Göteborg*, Göteborg 1993, s. 11.

³² Adrian Randall m. fl., ”Markets, Market Culture and Popular Protest in Eighteenth Century England and Ireland” i *Markets, Market Culture and Popular Protest in Eighteenth Century England and Ireland*, Randall, Adrian & Charlesworth, Andrew, Liverpool, Storbritannien 1996, s. 12.

³³ Skarin Frykman, 1993, s. 30.

Marknaden markerade ett avbrott mot vardagen och det annars gängse. Under de dagar marknaden pågick tillgodosågs också andra behov än vardagslivets. Utöver folkmyller och karamellförsäljning hörde marknadsnöjen av annat slag därtill. Sverige hyste under förindustriell tid en stor mängd marknader av växlande karaktär under hela året, och en mängd underhållare sysselsatte sig med att resa mellan dessa.³⁴ Allehanda upp- och förevisningar till nöje och munterhet lär således knappast hört till ovanligheten. Vidare poängterar Skarin Frykman ytterligare ett typiskt marknadsinslag, nämligen slagsmålet. I sin bok om den göteborgska Larsmässemarknaden hänvisar Birgitta Skarin Frykman till såväl etnologen *Kjell Bergman* som den historiematerialistiska teoribyggnaren *E. P. Thompson* i redogörelser för en våldsamt marknadskultur. Dessa våldsamer bottenar ofta i en uppfattad orättvisa från ordningsmaktens sida, menar Skarin Frykman. I detta ansluter hon sig till just Thompsons teorier om en ”moralisk ekonomi”, där sammandrabbningar anses som följer till händelser i strid med en allmän folklig uppfattning om hävdvunnen rättvisa.³⁵

Randall och hans medarbetare beskriver en marknadskultur som utvecklade ett starkt hederskodex. Rakryggad ärlighet värderades högt, och vad som uppfattades som brott mot detta vedergäldes bestämt.³⁶ De undersökningar av marknader, upplopp och folkliga protester som författarna bygger sina resonemang kring, kopplar också till E. P. Thompsons teori om den moraliska ekonomin. Vidare reflekterar Adrian Randall och hans kollegor över marknadsupploppens betydelse. Det är i de flesta fall mycket tveksamt huruvida några långsiktigare, eller ens kortsiktiga vinster egentligen gjordes. Författarna noterar att blotta hotet om oroligheter ofta frammanade en välvillighet ovanifrån, att åtminstone lyssna och uppmärksamma innehållet i det jäsande folkliga missnöjet.³⁷

En intressant iakttagelse av Randall och de brittiska historikerna, är hur uppfattningar om legitimitet i upplopp i England och Irland under 1700-talet kunde vara så pass allmänt spridd att det rentav fanns en ovilja att döma de bakomliggande för sina handlingar. I dylika fall dömdes möjligen några enstaka upploppsmakare, också i fall där upploppet varit av mer omfattande karaktär.³⁸

Även då Birgitta Skarin Frykman i boken *Larsmässemarknaden. En folklig karneval i 1800-talets Göteborg* fokuserar på en enskild marknad, och då framförallt på densamma under 1800-talets senare hälft, ges goda exempel på resonemang också om det generella. Resultat

³⁴ Skarin Frykman 1993, s. 50.

³⁵ Skarin Frykman 1993, s. 65-67.

³⁶ Randall m. fl. 1996, s. 12-13.

³⁷ Randall m. fl. 1996, s. 17-18.

³⁸ Randall m. fl. 1996, s. 22.

taten bär en koppling till det allmänna, till vardagslivet och till generell marknadshistoria under längre tid. De resonemang som förs av Adrian Randall och hans medförfattare är tätt knutna till de tilldragelser som studerats. Ofta poängteras emellertid intressanta slutsatser och resonemang, dragna från redogörelser av förlopp.

3.2 Elefantupploppet i forskningen

I den tidigare forskningen är *Elefantupploppet* inte särskilt väl belyst. Av det jag har funnit skrivet om händelserna på Olofsmäso marknad i Skänninge den 11 augusti 1806, tycks allt gå tillbaka till och grunda sig i *Hungerupplopp och strejker 1793-1867. En studie i den svenska arbetarrörelsens uppkomst*, författad av Göteborgshistorikern Rolf Karlbom 1967.

Karlboms studie är till största delen deskriptiv. Kronologiskt och systematiskt redogör han mer eller mindre utförligt för ett stort antal kravaller, resningar och upplopp som ägde rum under perioden 1793-1867. I slutet av sin bok för Karlbom ett analytiskt resonemang, och då mer på ett allmänt plan. Karlbom lägger där fokus på den senare delen av den tidsram han satt upp. Således berörs endast delar av den deskriptiva kronologi över svenska upplopp och revolter han sammanställt. Med tanke på titelns anslag, att det handlar om en studie kring den svenska arbetarrörelsens uppkomst, förefaller detta vara naturligt. Det är först efter 1800-talets mitt som industrialiseringen i Sverige tar fart.

Elefantupploppet i Karlboms redogörelse är därför rent beskrivande och mycket kortfattat. Det verkar för övrigt vara här upploppet fått sitt tillmäle och första gången benämns ”Elefantupploppet”. Karlboms redogörelse för händelserna under Elefantupploppet är ett enkelt referat av de båda källor han hänvisar till, magistratens i Skänninge redogörelse för ”owäsendet” i protokoll från dagarna efter upploppet, och ett brev från lagmannen W. P. Morath till Justitiekanslern i Stockholm rörande detta.³⁹ Karlbom slår fast att ”[r]ättegång synes egendomligt nog inte heller ha anställts.”⁴⁰

Elefantupploppet nämns kort också i *Hans Blomqvists och Carl Magnus Rosells* artikel ”Elefantens besök”, publicerad i den kulturhistoriska tidskriften *RIG* 1975. Blomqvist och Rosell fokuserar i artikeln på själva elefanten, den första någonsin som besökte Sverige.⁴¹ Deras skildring av Elefantupploppet följer Rolf Karlboms tätt i spåren. Artikelförfattarna refererar till Karlboms *Hungerupplopp och strejker 1793-1867* liksom till de källor han använt.

³⁹ Rolf Karlbom, *Hungerupplopp och strejker. En studie i den svenska arbetarrörelsens uppkomst*, Lund 1967, s. 88-89.

⁴⁰ Karlbom 1967, s. 89.

⁴¹ Hans Blomqvist & Carl Magnus Rosell., ”Elefantens besök” i Gösta Berg (red.), *RIG*, Stockholm 1975:4, s.116.

Blomqvist och Rosell avslutar liksom Karlbom, sin bild av Elefantupploppet med att konstatera att "[n]ågon rättegång mot de upproriska lär inte heller ha blivit av."⁴²

Per Arne Wåhlberg beskriver cirkusens historia i boken *Cirkus i Sverige. Bidrag till vårt lands kulturhistoria*. Här ligger tonvikten vid cirkusens inträde och utveckling i Sverige, huvudsakligen gestaltad genom de människor och familjer som lett den. Också här nämns Elefantupploppet efter samma mönster och med hänvisning till såväl Karlboms som Blomqvists och Rosells tidigare redogörelser, liksom till magistratens protokoll och lagman Moraths korrespondens.⁴³ I likhet med ovan anförda författare, gör Wåhlberg ingen ansats till teoretiserande resonemang kring, tolkning eller förklaring av händelsen. Per Arne Wåhlberg för heller inte fram några nya fakta om upploppet.

I en jubileumsskrift, framställd och utgiven till 1000-årsjubiléet av Skänninge Marken, Olofsmässomarknadens moderna efterföljare, tecknas stora och små iakttagelser av marknadens historia. Författaren till jubileumsskriften *Skänninge Marken. Sveriges äldsta och största stadsmarknad*, den förmodade Skänningebon *Henrik Jern*, nämner också Elefantupploppet, som en "remarkabel historia som ger färg och profil på Skänninges marknadshistorik."⁴⁴ Henrik Jerns bok uppfyller inte alls några krav för vetenskaplig forskning, skriften är rent deskriptiv, helt utan nothänvisningar och endast med mycket torftig käll- och litteraturförteckning. Dömande av källförteckningen har Jern inte bedrivit någon egen forskning kring Elefantupploppet. Tecknandet av upploppet innehåller emellertid uteslutande samma uppgifter, och följer i samma fåra som ovan nämnda Karlbom, Wåhlberg, Blomqvist och Rosell.

Sammanfattningsvis måste konstateras att Elefantuploppets roll i tidigare forskning endast är *mycket* begränsad. Samtliga redogörelser jag funnit är uteslutande deskriptiva, utan minsta egentliga ansats till teoretiserande eller analytiska resonemang. Dessa fyra skilda redogörelser av Elefantupploppet, är till sitt innehåll, så när som på ordval, helt identiska. Rolf Karlbom figurerar i två av de tre efterkommandes hänvisningar, och verkar vara den hittills ende med nydanande forskningsrön.

Karlboms, Wåhlbergs, Blomqvists och Rosells redogörelser bedömer jag uppfyller kraven på vetenskaplighet, med klart redovisade källor. Dessa tre arbeten förenas vidare av en huvudsakligen rent deskriptiv redogörelse av Elefantupploppet. Detta följer naturligt på den låga teoretiska abstraktionsnivå författarna arbetat efter. Elefantupploppet har i den tidigare forskningen således aldrig teoretiserats, problematiserats eller alls analyserats.

⁴² Blomqvist & Rosell, RIG 1975:4, s. 118.

⁴³ Per Arne Wåhlberg, *Cirkus i Sverige. Bidrag till vårt lands kulturhistoria*, Stockholm 1992, s. 30-31.

⁴⁴ Henrik Jern, *Skänninge Marken. Sveriges äldsta och största stadsmarknad*, Mjölby 1997, s. 27.

3.3 Upplopp i forskningen

Forskningen inom ämnesområdet i övrigt, vidgat utom elefanternas sfär, är betydligt mer talrik och har sysselsatt flera välrenommerade historiker. Deras forskning har lämnat betydande avtryck, inte minst genom diverse teoribildning. Den marxistiske historikern *George Rudé* var tidigt ute med forskning kring ”massan” i historien.⁴⁵ Idag riktas ofta kritik mot honom och hans forskning och teorier ses som föråldrade. Ansatsen för hans arbeten ligger i att sociala protester måste ses mot konkreta sammanhang i historien, där hänsyn tas till gruppens sammansättning, målsättning, föreställning och allmänna samhällsliga villkor. Såväl *E. P. Thompson* som *James C. Scott* är naturligtvis att betrakta som centrala teoretiker inom upplopps-forskningen. Deras respektive rön presenteras närmare under kapitlen 2.1.1 och 2.1.2.

Ett flertal svenska historieforskare har på senare år producerat arbeten rörande den svenska upplopps-, upprors- och våldshistorien, däribland *Roger Johansson* om *Ådalen 1931*⁴⁶, och *Karin Sennfeldt* om *Stora daldansen 1743*⁴⁷. *Magnus Olofsson* och *Stefan Nyzell*, doktorander på Historiska institutionen vid Lunds universitet, forskar båda på olika svenska sociala och politiska protester under historien.

Inom detta forskningsfält i Sverige, framstår tydligt två skilda förklaringsmodeller. Forskningen belyser antingen dessa händelser som existerande, återkommande och dessutom delar av den sociala och politiska interaktion som format den svenska samhällsutvecklingen. Denna forskning står i tydligast önskvärda kontrast till den historieforskning som betonat samförståndet och den fredliga utvecklingen i Sverige. Denna motstående sida kan sägas företrädas bland annat av *Eva Österberg*, professor i historia vid Lunds universitet, som byggt en teori om *den svenska modellen*, där den *fredliga* historien bygger på en historisk förhandlingskultur. Avvikelse från denna fredliga utveckling utgör då inget annat än *undantag*.⁴⁸ Vidare betonas hur våldsnivån vid svenska revolter och oroligheter var tämligen modest, inte minst i internationell jämförelse.⁴⁹

⁴⁵ Se *George Rudé, The Crowd in History: A Study of Popular Disturbances in France and England, 1730-1848*, Malaysia 1999 (1964).

⁴⁶ *Roger Johansson, Kampen om historien: Ådalen 1931: sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931-2000*, Stockholm 2001.

⁴⁷ *Karin Sennfeldt, Den politiska sjukan. Dalaupproret 1743 och frihetstida politisk kultur*, Södertälje 2001.

⁴⁸ *Eva Österberg, ”Stark stat och starkt folk. En svensk modell med långa rötter”*, i *Kjell Haarstad, Anders Kirkhusmo, Dagfinn Slettan och Steinar Supphellen (red.), Innsikt og utsyn. Festskrift til Jørn Sandnes*, Trondheim 1996.

⁴⁹ *Eva Österberg m. fl., ”Fredliga moder Svea?”* i *Eva Österberg (red.), Socialt och politiskt våld. Perspektiv på svensk historia*, Lund 2002, s. 26.

3.4 Skänninge

Skenaån som flyter genom staden har också givit den dess namn. Fram till 1900-talet skrevs stadsnamnet också *Skeninge*, varefter stavningen ändrades till att bli mera lik det gängse uttalet. Skänninge omnämns första gången i ett påvligt skyddsbrev för biskopsämbetet i Linköping, daterat den 17 mars 1178. Däremot finns inga exakta uppgifter om när Skänninge fick stadsprivilegier. Skänninge framstår i flera källor emellertid som en tämligen betydelsefull ort i regionen, inte minst religiöst, och stadsprivilegierna torde ha givits orten under tidig medeltid. Den klostertäta stadens religiösa betydelse bekräftades inte minst genom *Skänninge möte* som hölls i staden 1248.⁵⁰

Under de fortsatta seklerna vittrade den religiösa dominansen. Skänninge blev successivt allt mindre och mer marginaliserat. Det kyrkliga centrat försköts under loppet av 1400-talet till det närbelägna Vadstena, för att helt brytas i och med reformationen då de kvarvarande klostren revs. Stadsprivilegierna drogs in, men återgavs år 1570.⁵¹ Staden förblev liten och tämligen obetydlig, klämd mellan närliggande, bättre belägna och i övriga hänseenden mer centrala orter. År 1805 hade Skänninge stad 875 invånare.⁵²

⁵⁰ Adolf Schück, "Ur Skänninges medeltidshävd", i *Skänninge stads historia*, Anders Lindahl (red.), Skänninge 1970, s. 68-70.

⁵¹ Carl M. Kjellberg, "Skänninge från nyare tidens början", i *Skänninge stads historia*, Anders Lindahl (red.), Skänninge 1970, s. 171.

⁵² <http://www.ddb.umu.se/visualisering/Tabverk/FormF320>, 2005-06-03.

4. Elefantupploppet i Skänninge 1806

4.1 ”Owäsendet” i Skänninge den 11 augusti 1806

Händelsekedjan under *Elefantupploppet*, eller ”det märkeliga owäsende”⁵³ som ägde rum i Skänninge på den första dagen av Olofsmässomarknaden, den 11 augusti år 1806, beskrivs av flera personer och i flera av de källor som utgör underlag för den här uppsatsen. De olika teckningarna av förloppet är tämligen lika och väl överensstämmande med varandra:

Från Avignon i Frankrike kom den preussiske medborgaren *Jean Baptiste Gautier* resande med sitt sällskap, för att mot betalning uppträda med djur och konster. Till sällskapet hörde bland annat två italienare med efternamnen *Agazzi* och *Bertoni*.⁵⁴ Gautier och hans medresenärer kom till Skänninge med dresserade hundar, en orangutang och den elefant som troligen var den första av sitt slag på svensk mark.⁵⁵ Den resande cirkusen blev både uppmärksammas och dokumenterad av samtiden, bland annat av dagboksförfattarinnan *Märta Helena Reenstierna, Årstafrun*.⁵⁶ Också genom notiser i den dåtida lokalpressen går färden genom bygden att följa: Gautier och Agazzi tillsammans med elefanten reste till Linköping efter uppehållet i Skänninge. Bertoni och orangutangen hade besökt Linköping i början av augusti 1806, och reste efter Olofsmässomarknaden i Skänninge vidare mot Norrköping.⁵⁷

Jean Baptiste Gautier hade för sin cirkus’ räkning hyrt rum i rådhuset i Skänninge, och på andra våningen (!) inhystes elefanten. Någon gång strax efter middagstid, på Olofsmässomarknadens första dag den 11 augusti 1806, uppstod tumult vid rådhuset. En större folkmassa hade samlats utanför de rum där elefanten visades och på torget framför huset. Stämningen bland de församlade var i tilltagande grad spänd, och efter att Skänninges borgmästare, *Michael Wejdling*, anlant för att skingra folksamlingen utbröt slagsmål. Sammandrabbningen verkar framförallt ha utkämpats mellan marknadsbesökare ur bondeståndet å ena sidan, och stadens styrande, officerare och högreståndspersoner å den andra. Under borgmästarens ledning drevs de som köade för att se på elefanten ut ur rådhuset och portarna låstes. Dörrarna

⁵³ VLA, SRM AI:52, protokoll 14 augusti 1806.

⁵⁴ Ibid.; RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (”Kongl Majjts Nådiga Resolution af den 25. Sept 1804, så lydande: Kongl Majjt will härmed i Nåder hafwa tillåtit Preussiske undersåten Gautier och Italienaren Agazzi, at ej allenast få för allmänheten upwisa en Elefant-hane, utan ock at gifwa representation af hunddants [sic.] och konststycken med en inöfwad Corsicansk häst, på sätt och med det willkor öfwer Ståthållare Ämbetet för dem föreskrifwer; hwilket wederbörande till underdånig eferrättelse länder.”).

⁵⁵ Wåhlberg 1992, s. 30-31.

⁵⁶ Ibid. (*Märta Helena Reenstiernas dagbok* utgavs som *Årstadagboken, 1-3, 1946-1953, min anm.*)

⁵⁷ Linköpings Bladet, lördagen den 2 augusti, onsdagen den 27 augusti, samt lördagen den 30 augusti 1806; Norrköpings Tidningar, onsdagen den 27 augusti 1806.

ska ha barrikaderats med hjälp av en packkista.⁵⁸ Gautier uppgav att han under tumultet rånats på de 60 riksdaler han hade haft i sin bröstficka.⁵⁹ Ute på torget där marknadsstånden stod uppställda och kommersen fortlöt, övergick den uppretade stämningen och slagsmålet i stenkastning mot rådhuset. Till en början kastades sten mot rådhuset från torgsidan⁶⁰ men så småningom också från baksidan, mot kyrkogården till.⁶¹ Stenkastningen ska ha pågått i ett par timmar, och alla de fönster som vette mot torget krossades.⁶² Det beskrivna förloppet med tumult, slagsmål och sedermera också stenkastning, bekräftas också av övriga än stadens styrande.⁶³

Flera personer, däribland en komminister Sundelius, och ”Herr Assessoren⁶⁴” Bethén, försökte ingripa mot våldsamheterna med för- och uppmaningar om lugn. Efter att stenkastningen avmattats tilläts de inestängda i rådhuset, däribland borgmästare Wejdling och Jean Baptiste Gautier, att säkert ta sig ut därifrån.⁶⁵ Under resten av eftermiddagen den 11 augusti 1806 var det många av marknadsbesökarna som uppehöll sig i rådhuset och beskådade elefantens utan att betala. När kvällen kom drog skarorna mot sina respektive nattkvarter, under hot om att fortsätta i samma stil nästa dag:

Utaf Magistraten tillkännagafs Sluteligen at om aftonen Allmogen låtit forstå sig, dagen derpå skola inkomma för att ännu widsträcktare utöfwa sin förmente magt, hwilket föranlät herr Borgmästaren att hos närmaste Compagnie Befälhafware å landet regvirera Militairisk magt af 20. Man hwar betalning herr Borgmästaren ålagt och hwarigenom det önskade lugnet wants för andra dagen.⁶⁶

Så upphörde oroligheterna, och marknaden fortlöpte i fredlig ordning. Tidigare redogörelser för Elefantupploppet har *slutat* sina berättelser i dylik ton, belåtet om än förvånat konstaterande att dessa händelser aldrig fick något rättsligt efterspel.⁶⁷ En anförd förklaring till denna slutsats skulle kunna komma från *W. P. Morath*, den lagman som initierade den första officiella undersökningen av och rapporteringen från marknadsupploppets Skänninge:

⁵⁸ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Sergeanten Bergdahls vittnesmål*).

⁵⁹ VLA, SRM AI:52, protokoll 14 augusti 1806.

⁶⁰ Se *Bilaga 1*.

⁶¹ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Sergeanten Bergdahls vittnesmål*).

⁶² VLA, SRM AI:52. Jfr bild, *Bilaga 1*.

⁶³ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31. (*se bl.a. Bonden Anders Gunnarsson i Mjärdewid, Hogstads Socken*).

⁶⁴ *Assessor* är titeln för en juridisk statstjänsteman, exempelvis vid domstolar, *Nationalencyklopedin*.

⁶⁵ *Ibid.*; RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*”Herr Assessoren” Bethéns vittnesmål*).

⁶⁶ VLA, SRM AI:52, protokoll 14 augusti 1806.

⁶⁷ Se bl. a. Karlbom 1967, s. 88-89.

Lands Secretereraren trodde sig äfwen märka en slags liknöjdhet hos wederbörande i Staden att få Saken under laglig handläggning, i fruktan för *det hot som några af Allmogen sades hafwa med hemfarten utur Staden yttradt, att om någon böde till åtala hwad skedt woro, skulle Staden påtändas.*⁶⁸

Lagman Morath fortsätter rapporten som ovan citerats med ”[r]ycktet [sic.] om detta hot må nu wara grundadt eller icke [...]”⁶⁹. Jag har inte funnit något som bevisar att ryktet är grundat. Däremot har jag funnit saker som gör att där tidigare redogörelser för Elefantupploppet slutar, där kommer min undersökning att ta sin egentliga början. Nedan följer nämligen min diskussion av upploppets mål och mening utifrån de nedtecknade vittnesmål jag studerat närmare. Vittnesmålen har lämnats i samband med den domstolsundersökning av händelsen som initierades av lagman Morath och som fullfördes under september och oktober 1806.

4.2 Ett moraliskt försvarbart pris för att få se en elefant

De [folkhoppen] påstodo först, at en utlänning icke äger rättighet med sådana djurs wisande skaffa sig pengar, men sedan herr Borgmästaren kungjort dem at Gautier reste med Kongl. Maijts Nådiga Tillstånd, klandrade de at för den breda wagnens skull, uti hwilken djuret fördes, Grindstolpar måste nedläggas och yrkade at samtliga få se djuret för fyra eller högst sex styfrar efter wälbehag, hwilket dock herr Borgmästaren, som kändes, så mycket mer till sitt Embete, som menigheten sjelf ropade Borgmästaren yttrade sig ankomma på Gautier sjelf, men at Gautier med dess folk egde emedlertid njuta lagligt skydd af Embetsman och at det berodde på enhwar låta bli att se djuret om han fan [sic.] sin nyfikenhet för dyr.⁷⁰

Den penningmässiga faktorn är central i de oroligheter som sammanfattas i Elefantupploppet. I magistratens första anteckningar av upploppet framgår hur folket anser priset för att se elefanten vara för dyrt och framför krav på ett lägre. Det är genom detta krav problematiken i stort konkretiseras.

[...] at folkhoppen förmiddagen med hot och stoij yrkat få se djuren utan betalning eller den betalning de sjelfa behagade gifwa, tilläggandes [stadsvaktmästare] Schenling at någon af hoppen sagt sig hafwa betalt utan att ändock hafwa blifwit insläppt.⁷¹

Således finns till att börja med en allmän uppfattning om vad som är att betrakta som ett *rimligt pris för att se en elefant*. Det moraliska priset anges enligt vittnesmål till högst fyra eller

⁶⁸ RA, JK, E III a:283, *min kursivering*.

⁶⁹ RA, JK, E III a:283.

⁷⁰ VLA, SRM AI:52, protokoll 14 augusti 1806.

⁷¹ VLA, SRM AI:52, protokoll 14 augusti 1806.

sex styvvar^{72,73} vilket är att jämföra med Jean Baptiste Gautiers i tidningarna saluförda ”[p]riset är för ståndspersoner 16 ss men för sämre folk 8”⁷⁴. Den allmoge som deltog i upploppet och ivrigast lär ha yrkat en prissänkning bör således ha haft det lägre priset som utgångsläge. 8 skilling är också det pris som i vittnesmål angivits som Gautiers på marknaden i Skänninge.⁷⁵ Allmogens krav på prissänkning skulle således som mest motsvara en halvering av det angivna.

Att själva framföra krav på prissättning är inte alldeles ovanligt har tidigare forskning visat. Här visar upptakten till elefantupploppet på stora likheter med de brödupplopp E. P. Thompson för fram och diskuterar i sin forskning, och som utgör den historiska ramen för den teorikonstruktion om den moraliska ekonomin som han står bakom.⁷⁶ Oavsett bröd eller skådespel har människor otvetydigt givit sig i kast med prut och pris för att ändra ramförutsättningarna. Den moraliska ekonomin kan där anses vara den kulturella hävd eller norm som sätter ramarna för vilka kostnader som är att betrakta som skäliga eller acceptabla och vilka som inte är det.

Till prisnivåproblematiken kommer det faktum att staden och de som utgör potentiella betalande åskådare fått bidra i ansträngningen för att få gästerna *in* i staden. I magistratens fortsatta anteckningar av händelserna framgår att i budgivningen från allmogens sida, sökande en lägre inträdeskostnad, ”klandrade de at för den breda wagnens skull, uti hwilken djuret fördes, Grindstolpar måste nedläggas och yrkade at samtliga få se djuret för fyra eller högst sex styfrar efter wälbehag”⁷⁷.

Genom att ta ned grindstolpar för att låta vagnen med elefanten passera, uppstår en situation där Jean Baptiste Gautier och cirkusen är skyldiga, åtminstone vad som kan tänkas vara en del av marknadsbesökarna, en tjänst. Av allt att döma upplevs priset ovanpå denna redan existerande skevhet i balansen mellan vågskålarna som orättfärdigt högt. De ekonomiska faktorerna bär således på klara moraliska aspekter. Mot bakgrund av detta torde den grundläggande upploppsutlösande dispyten kunna hänföras till marknadsbesökarnas uppfattningar om *det moraliska i priset för att se en elefant*.

Den moraliska ekonomins mynt har emellertid fler sidor. *Rådman Lomell* uppger i vittnesförhör att han hört sägas att människor ”betalt för at få se djuret, men at sådant sedermera

⁷² En frihetstida benämning på 1 öre silvermynt, *Nationalencyklopedin*.

⁷³ VLA, SRM AI:52, protokoll 14 augusti 1806.

⁷⁴ Linköpings Bladet, onsdag den 20 augusti 1806.

⁷⁵ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Drängen Jonas Danielssons vittnesmål*).

⁷⁶ Se bl. a. Thompson (1967 och 1971) 1983.

⁷⁷ VLA, SRM AI:52, protokoll 14 augusti 1806.

blifwit dem wägrat ...”⁷⁸ *Kapten de la Vall* hörde en man på torget yttra att ”det vore orätt, at folcket skulle utgifwa sine penningar, utan at få se djuren”⁷⁹. Flera andra vittnen ansluter sig till Lomells och de la Valls berättelse och påpekar även de hur de antingen trots betalning inte tillåtits se elefanten eller också hört om dylikt.

Tilläggandes Jonas Danielsson, at han före owäsendet, sedt flere af Allmogen betala 8 sk. i sedlar för Elefantens åskådande, men at desse ändock icke sluppit inn [sic.], hwilket hos dem förorsakat missnöije.⁸⁰

Lantjägmästare Norreling uppger i sitt vittnesmål att han befunnit sig vid eller i rådhuset under den tid då tumultet pågick. I vittnesnedteckningen står antecknat att

”[d]å hade honom jemte flere andre, wägrats för penningar inkomma, under föregifwande, at trängseln i rummet woro [sic.] för stor och at dörrarne dertill icke kunde uplåtas förrän herr Borgmästaren Wejdling, hwilken blifwit efterskickad, ankommit.”⁸¹

Att döma av bland annat citatet från jägmästare Norrelings vittnesmål kom ett antal intresserade att betala entréavgiften utan att för den skull bli insläppta till rummet där djuren hölls. Detta har i något fall förklarats med den stora trängsel som redan rådde. Trängseln kan naturligtvis också ha uppkommit till följd av irritationen över den, trots erlagd betalning, stängda dörren. På sådana frågor kommer eftervärlden aldrig att få svar, och dylika luckor i händelseförloppet sätter upp vissa hinder för en fullgod analys av motiv och mening bakom handlingarna. Frustration bland besökarna är kanske att betrakta som naturlig i en sådan situation. Detta ger en rimlig förklaring till den spända stämningens övergång i handgripligheter, oavsett vad som kom först; den stängda dörren eller tumultet. Situationen sådan den beskrivs tillför ytterligare aspekter till en förklaringsmodell kretsande kring kulturella, moraliska uppfattningar. En upplevd orättfärdighet kan rimligen endast öka inför den trots betalning stängda dörren, oavsett anledningen därtill.

Oberoende av de exakta omständigheterna till att dörren stängdes för de betalande köande talar det emot den uppgift Jean Baptiste Gautier själv lämnade. I sin berättelse säger Gautier nämligen att samtliga som betalat genast släppts in i rummet där elefanten fanns. De enda som enligt Gautier inte beviljades inträde var de besökare som hävdade att entréavgiften från tidigare besök berättigade dem fortsatt fritt inträde.

⁷⁸ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Rådman Lomells vittnesmål*).

⁷⁹ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Capitain de la Valls vittnesmål*).

⁸⁰ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Drängen Jonas Danielssons vittnesmål*).

⁸¹ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Landt Jägmästaren Norrelings vittnesmål*).

Gautier, hörd öfwer wagtmästaren Schenlings berättelse, at en del af allmogen i början, beklagat sig hafwa betalt för ingången men icke insluppit, Förklarade sådant wara destomera ogrundat, som så fort någon betalar insläppes han genast, men åtskilliga af allmogen skola med Pock och owett angifwit när den en gång betalt dagen förut och yrkat at när de en gång betalt borde de sedermera inkomma så ofta de wille.⁸²

Resonemanget om att *ha betalt* dagen förut och således vara berättigad fortsatt inträde ter sig ypperligt intressant i perspektiv av E. P. Thompsons teori om *den moraliska ekonomin*. En vara man köper på en marknad betalar man för en gång, varpå man automatiskt garanteras ständigt tillträde till denna. Liknar man inträdet till Jean Baptiste Gautiers menageri vid betalning av en vara är naturligtvis slutsatsen inte långt borta att man därmed är garanterad fritt fortsatt tillträde. I en tid och ett samhälle där de flesta penningtransaktioner rörde konkreta, fysiska ting; där mark, kreatur eller föda handgripligen bytte ägare är det inte långsökt att dra slutsatser om att immateriella ”köp” leder till skilda tolkningar av tillhörande rättigheter. Bakom problematiken och ståndpunkterna ligger en uppfattning om hävd och rättmätighet, sprungna ur tradition och tidigare erfarenheter – *kultur*. Det är kring aspekter som dessa Thompson bygger sitt teoretiska ramverk om den moraliska ekonomin.

Uppenbart nära förbundet med den moraliska uppfattningen om elefantåskådningens pris är de likaledes moraliska uppfattningarna om de förevisandes status och ställning i frågan. Ett flertal vittnesmål lämnar uppgifter som starkt ifrågasätter den moraliska riktigheten i att fransmannen/preussaren Gautier samt italienarna Agazzi och Bertoni alls tjänar pengar på den näringsverksamhet de bedriver. Dessa ifrågasättanden rör näringsverksamheten i sig såväl som deras personer.

... eljest yttrades af en och annan, at de som wisade Elefanten woro tjuftar och bedragare, som drogo penningar ur landet.⁸³

... at denna skoijsare, som orden fallit, icke hade rätt kringstryka och draga pengar ur landet, samt, at det wore oanständigt, at sådane skulle resa omkring.⁸⁴

Dessa båda citat, som återger vad vittnen ur de styrandes skara hört sägas i den uppretade folkmassan, visar på ytterligare aspekter av den moraliska ekonomin än den mest konkreta, priset. Till uppfattningen om ”det moraliska rätta” faller tydliga omdömen och domskäl över näringsidkarna. Citaten ger för handen att folkmassans moraliska ekonomi bär tydliga protektionistiska drag. Denna moraliska protektionism stadgar att värdet av deras pengar ska stanna

⁸² VLA, SRM AI:52, *Jean Baptiste Gautiers berättelse*.

⁸³ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Tingsskrivaren Wallenstens vittnesmål*).

⁸⁴ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Rådmannen Wibergs vittnesmål*).

inom landet och komma – inte bara den egna gruppen – utan utvidgat också den egna nationen till del. Att föra allmogens entréavgifter ur landet när väl cirkusen drar vidare jämställs kort och gott med stöld och tjuvnad. Dessa protektionistiska aspekter på den uppfattade rättfärdigheten i företaget tar sig också uttryck i flera uttalanden om misstro mot främlingar och utlänningskräck.

De påstodo först, at en utlänning icke äger rättighet med sådana djurs wisande skaffa sig pengar [...] ⁸⁵

De första invändningarna mot de utländska näringsidkarnas värv restes tidigt. Den protektionistiska uppfattningen om det orätta i företaget gick tvärt emot och ställdes mot borgmästare Wejdlings förklaring att sällskapet givits tillåtelse att bedriva sin verksamhet från högsta ort, av kung Gustaf IV Adolf. ^{86, 87}

I denna argumentation förutsätts det inledningsvis att det som uppfattas som orätt av allmogen, det oriktiga i att kringresande utländska medborgare tillåts tjäna pengar på djuruppvisning, också skulle stödjas av de styrande och lagens norm. Det finns ytterligare exempel på dylikt främlingsfientliga uttalanden. I vittnesförhör anger *Assessor Bethén* hur en icke namngiven bonde från Gammalkil sagt till honom ”at det woro orätt at sådane utläningar skulle få stryka omkring i landet och draga penningar ur riket.” ⁸⁸ Återigen förklaras främlingsfientligheten i ekonomisk-moraliska termer. De protektionistiska idéerna degraderar de utländska näringsidkarna till orättvisa profitörer. Argumentationen som reser frågetecken kring och riktar missnöje mot Gautier, Bertoni, Agazzi och hela djurförevisningen länkar uppenbart samman *lämpligheten i företaget, sällskapets närvaro i landet och deras utländska bakgrund till olika sidor av ett problem, vid sidan av det orimliga priset.*

Här finns en intressant möjlighet att koppla denna uppfattning till E. P. Thompsons undersökningar av engelska matupplopp under 1700-talet. Där kom nämligen missnöjet över prissättningen att huvudsakligen riktas mot mjölnare och bagare. Därutöver betraktades dessa grupper i hög utsträckning som tjänstemän och representanter för staten. Missnöjet med statens sanktioner riktades då mot dem som uppfattades som dess företrädare. Här kommer återigen aspekter kring ett hidden eller public transcript in som värdefulla infallsvinklar. På

⁸⁵ VLA, SRM AI:52, protokoll 14 augusti 1806.

⁸⁶ VLA, SRM AI:52, protokoll 14 augusti 1806; VLA, SRM AI:52; RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*”Kongl Majjts Nådiga Resolution af den 25. Sept 1804.”*)

⁸⁷ Detta är i sig en konflikt mellan den officiella och privata normen, mellan ett public och ett hidden transcript, och kommer att vidare behandlas under kapitel 4.3 nedan.

⁸⁸ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Acessoren Bethéns vittnesmål*)

samma sätt kopplades missnöjet med priset för elefantvisningen samman med cirkuspersonalens status som utländska medborgare och det faktum att de beskyddades av de styrande.

Flera vittnesmål gör gällande att det bakom marknadsoroligheterna inte enbart rörde sig om en misstroende uppfattning av de utländska cirkusarbetarna på det ekonomiska planet.

[...] den sorlande menigheten, som wid saknaden af deres instängde anförwanter bitterligen begreto dem såsom offer för hundturkens starka appetit på människokött [...] ⁸⁹

Uttalanden som citatet ovan ger för handen att det inte bara rörde sig om ett ringare misstroende eller skepticism gentemot de utländska, utan ren främlingsfientlighet med dagens språkbruk. Komminister Sundelius uppger i sitt vittnesmål hur hans ingripande troligtvis räddade ”en Italienare wid namn Badjeanij [sic.]” ⁹⁰ från ett olyckligt öde. Under tumultet hade nämligen denne italienare från Uppsala omringats ”af en hop menniskor, af hwilka han illa behandlades” ⁹¹. Mycket i argumentationen är uppenbart präglad av en främlingsskräck.

Jag delar E. P. Thompsons syn då han i sin teoribildning starkt vänder sig emot analyser som ger spasmodiska förklaringar till upplopp; att människor automatiskt revolterar på bestämd stimuli. Genom verktyget *den moraliska ekonomin* och vidare uppfattning om det ”moraliskt försvarbara” friläggs kulturella värderingar som ligger till grund för upploppshandlingarna. De sakliga och konkreta argumenten har uteslutande ett *rättfärdighetsfokus*, därutöver till största delen ett ekonomiskt sådant. Den hävdvunna moraliska rättsuppfattningen stadgar framför allt *ett lägre, skäligt pris* och *en protektionistisk ekonomi där de ekonomiska medlen kvarstannar inom landet*. Därtill kommer ytterligare moraliskt betingade rättsuppfattningar kring utlänningarnas rättighet att *överhuvudtaget* tillåtas verka och resa omkring i landet.

Jag urskiljer framförallt *en* tydlig skillnad mellan elefantupploppet och de brödupplopp E. P. Thompson studerat: Thompson konstaterar hur brödupploppen aldrig syftar till och säljan resulterar i stöld av spannmål. Elefantupploppet syftar visserligen inte heller till, åtminstone inte i första hand, att priset ska sättas till noll. Resultatet av upploppet blir emellertid just detta fria inträde. Under hela eftermiddagen den 11 augusti 1806 beskådades elefanten av ett större antal marknadsbesökare, helt utan betalning. Således har man inte återställt den moraliskt betingade ordningen, utan snarare vänt den upp och ned. Häri ligger elefantupploppet närmare det resonemang Birgitta Skarin Frykman för; att marknader historiskt har ett drag av

⁸⁹ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*De huvudåtalades, Petter Olofssons och Lars Larssons egna redogörelser*).

⁹⁰ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Comminister Sundelius vittnesmål*).

⁹¹ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Comminister Sundelius vittnesmål*).

karneval över sig. Denna karnevalsstämning innebar ofta just att stjalpa samhällsordningen över ända, om så bara tillfälligtvis.

4.3 Revolt mot överheten – en privat attityd som blir offentlig?

James C. Scotts teori om ett hidden och public transcript, om privata och offentliga attityder eller förhållningssätt, fungerar som han själv skriver ”som ett fönster” varigenom man kan skåda människors värderingar när det appliceras på en specifik händelse.⁹² Genom att betrakta brottet mot det gängse, den vardag som mera stilla förlöper utan upplopp eller annan oordning, ett public transcript, är tanken att underliggande strömningar och inställningar, hidden transcript, blottläggs.

Enligt teorin antas att samhällsgrupper eller andra konstellationer som i någon mån delar intressen och värderingar även delar hidden transcript. Att döma av de vittnesmål, åtal och de efterföljande domar som jag har undersökt var i stort sett samtliga av upploppsmakarna som identifierats vid namn jordbrukare: *bönderna Peter Larsson i Dragestad, Peter Olofsson i Axstad, Lars Larsson i Westerlösa*, samt *drängarna Peter Jansson i Holoqwarn, Mothala [sic.], Sven Andersson i Wreta, Carl Birgersson i Herrberga och smedsdrängen Anders Hammarström i Motala* som överbevisade skyldiga. *Drängarna Jonas Danielsson i Holoqwarn* och *Samuel Jönsson i Knutsbro*, samt *riksdagsmannen Jöns Håkansson i Nybble* kunde bara utpekas av ett vittne vardera och fick därmed låta sig rentvås genom att gå ed på sin oskuld.⁹³ Beroende på abstraktionsnivå kan gruppen revoltörer ses som tämligen homogen liksom motsatsen. Det rör sig på ett undantag när om bönder, bonddrängar eller torpare, alla tillhöriga en någorlunda väl avgränsad samhällsgrupp. Men med tanke på att den rymmer såväl självägande bönder som städslade drängar och fattiga torpare måste naturligtvis anmärkas att det fortfarande är en tämligen bred och heterogen grupp om man väljer att betrakta den på icke-generaliserad individnivå. I förhållande till den omgivande ståndsindelade samhällsbyggnaden anser jag det ändå vara rimligt att hålla jordbrukargruppen samman. Givet James C. Scotts teoretiska antagande bör denna avgränsade samhällsgrupp dela en rad gemensamma värderingar och attityder samlade i begreppen hidden respektive public transcript.

⁹² Scott 1990, s. 87.

⁹³ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Actors slutpåstående*).

4.3.1 Riktad bitterhet och misstro

... att Allmogen skall wisat en särdeles bitterhet emot ståndspersoner i Allmänhet i synnerhet de som woro märkta med uniform, och genom särskildte flockar förfölgt på gatorne åtskillige af dem, äfwensom det är säkert, att natten derefter på landswägarne flere personer som åkt i bättre Conditionerade wagnar, blifwit anhållne och förolämpade utan gifwen orsak samt någres wagnar kullstjälpte.⁹⁴

Kommentaren tillhör lagman W. P. Morath i sin första rapport om händelserna på den första marknadsdagen i Skänninge 1806. Citatet ger för handen att allmogen genom sin visade ”bitterhet” mot ståndspersonerna i staden skulle blottat ett väldigt infekterat och våldsamt hidden transcript, en utbredd misstro gentemot de högre samhällsklasserna.

Det står tämligen klart att förloppet under dagen den 11 augusti inbegrep handgemäng inne i rådhuset, mellan delar av den allmoge som köade för att få se elefanten å ena sidan och bland annat borgmästaren, hans söner och några officerare å den andra. Uppgifter om detta återfinns i många vittnesmål från båda sidor. Ett slagsmål mellan dessa båda grupper kan naturligtvis ha uppstått av olika anledningar. Slagsmålets parter ger tämligen vitt skilda förklaringar till utbrottet. Bönderna *Petter Olofsson i Axstad* och *Lars Larsson i Västerlösa*, som kom att stå som huvudåtalade för upploppet, lägger skulden och ansvaret på borgmästare Michael Wejdling:

I stället för at widtaga någon anstalt om dessa tjufwabrottslingars häktande och framställande upträda nu Herr Borgmästaren Mikaël Wejdling, samt efter en kort och i sådan tysthet gifwen förmaning, at flere i Rådhus Förstugan närwarande wittnen icke hörde ett enda ord deraf, börjar utan afseende på skyldig och oskyldig tilldela den närwarande och tillkommande menigheten wåldeligen slängar af påkar och korssgewär⁹⁵, härutinnan biträdd af sine twänne söner och andra sine wänner.⁹⁶

Dessa båda allmogerepresentanter ger alltså bilden av att borgmästaren tämligen oprovocerad och utan större urskillnad börjat utdela slag omkring sig och att detta utgör grunden till att slagsmål utbröt inne i rådhuset.

Borgmästare Wejdling ger i en redogörelse för upploppet den 15 oktober 1806 en annan och mera detaljerad version av förloppet. Däri säger han att han beslöt stänga förevisningen först när han för tredje gången kallats upp till andra våningen i rådhuset där djuren inhystes,

⁹⁴ RA, JK, E III a:283.

⁹⁵ *Korssgewär* är närmast att jämföra med en *hillebard* eller dylik typ av stångvapen, *Nationalencyklopedin*.

⁹⁶ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*De huvudåtalades, Petter Olofssons och Lars Larssons egna redogörelser*).

för att stävja våldsamerheter från allmogens sida.⁹⁷ Enligt Wejdlings vittnesmål har det varit bråkigt och stökigt i kön upp till djuruppvisningen under hela dagen. Mycket av denna irritation ska efter borgmästarens utsago böttna i marknadsbesökarnas ifrågasättande av Gautiers och de övrigas lagliga rätt att förevisa djuren.

Trumslagare *Olof Swensson* på vakt utanför elefantens rum intygar att borgmästaren varit i Rådhuset två gånger under förmiddagen den 11 augusti och ”på beskedligt sätt förmanat Allmogen”⁹⁸. Stämningen i rådhuset har bevisligen varit upphetsad och vi vet med stor säkerhet att många ur bägge sidor slogs. Däremot kan vi aldrig veta vem eller vilken sida som utdelade det första slaget. Därmed går heller inte att avgöra om detta uttalande är en korrekt och odiskutabel angivelse, eller om det möjligen kan ses som ett uttryck för lojalitet med de styrande, den ansatta överheten. *Anders Carlsson i Rosendahl* återger borgmästare Wejdlings förmanande i ord i betydligt mindre beskedlig form då borgmästaren ska ha sagt att ”om de icke wille lefwa beskedligt, skulle han wisa dem annat”.⁹⁹ Detta liknar mest av allt ett tämligen illa förtäckt hot om handgripliga repressalier. Det är knappast osannolikt att nyansskillnaden i dessa båda vittnesmål härrör ur de båda vittnenas skilda samhällstillhörigheter.

Raka motsatsen till borgmästare Wejdlings och trumslagare Swenssons uppgift utgör vittnesmålet från drängen *Peter Nilsson i Jättingstad*. Han beskriver väntan i rådhuset på att få se djuren som utan ”osämja eller oenighet”¹⁰⁰. Tvärtom anger drängen Nilsson hur tumultet utbröt först i den stund då en för honom okänd man, av andra identifierad som borgmästaren, försedd med en käpp började dela ut rapp omkring sig. Också enligt Peter Nilsson började det allmänna slagsmålet först härmed, och att det i så måtto främst skulle handla om vedergällning för vad som uppfattades som orättvis behandling. Drängen Nilsson tillägger även hur någon ska ha påpekat hur de redan hade betalat för att få se djuren och att det därför vore fel att stänga uppvisningen och köra ut de köande.¹⁰¹

Anders Pehrsson i Fällinge kom till torget från Oxbacken där kreatursmarknaden föregick. Han uppger i vittnesmål hur han sett borgmästaren slå mot två eller tre personer ur allmogen som hade församlats på rådhustrappan, varpå en större folkmassa stormade till.¹⁰² Denna berättelse kan tolkas som att det var först med den synbara misshandeln som de större oroligheterna bröt ut, och skulle i så fall stödja den bild som går emot borgmästarlägret.

⁹⁷ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Borgmästare Wejdlings redogörelse*).

⁹⁸ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Trumslagareman Swenssons vittnesmål*).

⁹⁹ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Anders Carlssons vittnesmål*).

¹⁰⁰ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Drängen Peter Nilssons i Jättingstad vittnesmål*).

¹⁰¹ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Drängen Peter Nilssons i Jättingstad vittnesmål*).

¹⁰² RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Anders Pehrssons i Fällinge vittnesmål*).

Organisten Jacob Olander såg i Rådhusets trappa löjtnanten Thalén, försedd med ett korsgevärd, och herr Borgmästaren Wejdling försedd med ”en stake eller stång, hwarmed de utdelte rapp, som å Allmogens sida betaltes med slag af käppar”.¹⁰³

Mjöltnaren Nils Håkansson i Mjölby vittnar att

[e]n del af folcket gick å nyo in i förstugan, frågande: Wi hafwa icke gjordt något ondt, wi wilja se djuret för hwilket wi betalt, och af somlige för hwilket wi wilja betala; men icke desotmindre påträngdes dessa å nyo af nyssnämde Herrar¹⁰⁴, af hwilka herr Borgmästaren slog med en käpp och den ena af sönerna med en stake, som fattades af hopen och honom fråntogos.¹⁰⁵

Lantjägmästaren Norreling ger i sitt vittnesmål föga förlåtande uppgifter gentemot bägge sidor. Ur hans utsago framgår tydligt omständigheterna för borgmästarens prygel, likväl som för allmogens våld och stenkastning. Norreling uppger lite längre fram i sitt vittnesmål hur borgmästare Wejdling när han kommit

genast befallt dem som stodo på trappan och i förstugan, hwilkas antal icke war stort, at gå bort, samt när dörren till Elefantens rum öppnades, tillsagdt de innewarande Personer, at gå ut, hwilket de äfwen åtlydt; men som de icke nog hastigt lämnat plats Så hade herr Borgmästaren delt ut ett och annat rapp med käppen.¹⁰⁶

I dessa ordalag framställs borgmästarens agerande som tämligen oursäktat och oprovocerat. Således ges visst fog för att det eventuellt var denna våldsutövning som satte den tumultartade stenen i rullning i en ständigt accelererande, negativ spiral.

Som synes bygger mycket av vittnesberättelserna på att reda ut vilken sida som utdelade det första slaget. Huvudsakligen menar allmogen att det är borgmästaren och hans följe som bär skuld till slagsmålets utbrott, medan borgmästaren och övriga vittnande ståndspersoner lägger ansvaret på de köande marknadsbesökarna. De förstnämnda berättelserna anger hur tumultet utbrutit först efter att borgmästaren utdelat de första slagen, de senare ger bilden av en redan bråkig stämning när käpparna togs fram och rådhuset skulle tömmas. Här finns ingen som helst möjlighet att utröna vilka berättelser som stämmer bäst.

Frågan är om denna konfrontation lämpar sig eller alls går att förklara i termer av hidden och public transcript. Rör sig slagsmålet om de olika gruppernas misstro mot och ogillande av varandra? Lika gärna skulle ett mera a-teoretiskt förklaringsresonemang kunna föras efter

¹⁰³ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Organisten Olanders vittnesmål*).

¹⁰⁴ Borgmästaren Wejdling och två av hans söner, *min anm.*

¹⁰⁵ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Mjöltnaren Håkanssons vittnesmål*).

¹⁰⁶ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Landt Jägmästaren Norrelings vittnesmål*).

enkel vedergällningsprincip av sandlådmodell och en därefter eskalerande våldsspiral. Det är i mycket en oerhört komplicerad problematik som obönhörligen måste leda fram till ”å ena sidan – å andra sidan”, för även bakom hämnd och fortsatta våldsspiraler ligger attityder, värderingar och uppfattningar om motståndaren, givet omständigheterna, kultur och dylikt. Och kommer man in på att beakta kulturella och andra bakomliggande attityder, är man lika fullt inne på ett resonemang som kan formuleras i termer av hidden och public transcript. I fallet med konfrontationen i rådhusets trappa är det också viktigt att ha i åtanke hur teorin om hidden och public transcript förutsätter sådana föreställningar hos alla grupper. I föreliggande fall är situationen avhängig såväl allmogens som överhetens attityder och föreställningar visavi varandra.

Slagsmålet kan emellertid ses som ett av Scotts ”fönster” och blottar i sig självt en diskrepans mellan det rådande public transcript som utgörs av ordningen och icke-våldet, och det hidden transcript som ändå tillåter våldsbrott och fysisk konfrontation med samhällets överhet. Oavsett vem som startade det ger detta oss en aning om allmogens uppfattningar om överhetens män. Den tillfälliga oförrätten i rådhustrappan förlöste vad som kan vara att betrakta som mera stadigvarande förtret; med Scotts ord ett hidden transcript, mindre smickrande och vördnadsfullt än det som föreskrivs av det rådande public transcript.

Fjärdingsman *Sven Jönsson i Hov* återger i sitt skriftliga vittnesmål hur han hört borgmästaren ropa ”i en hög ton: Herr Rådman Lindblad tag mig tusen djeflar här är någon annan råd till at göra än kom up med 24. skått krut, kulor eller hagel å låt oss draga ut kanonerna för at skjuta på Allmogen”¹⁰⁷. Det finns inga uppgifter i källmaterialet om att så skulle ha skett, men det ger onekligen en tydlig bild av situationens allvar och den ytterst ansattes intentioner.

Rådman *Lomell* berättar i sitt vittnesmål om slagsmålet som också ska också ha yttrat sig i smädelser mot officerarna, i likhet med lagman Moraths första rapport.

At kort derpå en Officers hatt plüm [sic.] som folckhopen om händer fådt, sönder pläckades [sic.] och fjädrarne i wädret upkastades; äfwensom at med en Officers hatt singlades bland menigheten, under hurra-rop¹⁰⁸

Rådman Wiberg uppger i sitt vittnesmål hur en löjtnant blivit av med sin hatt i tumultet. Folkmassan hade ryckt loss plymen från hatten, slitit sönder den och låtit fjädrarna singla genom luften.¹⁰⁹ I förhöret fortsätter Wiberg att berätta hur han var säker på att själv ha blivit misshandlad av den uppretade folkmassan, om det inte varit för att andra, däribland mjölnaren

¹⁰⁷ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Fjärdingsmanen Sven Jönssons i Hof vittnesmål*).

¹⁰⁸ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Rådman Lomells vittnesmål*).

¹⁰⁹ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Rådmanen Wibergs vittnesmål*).

Nils i Grafgården, Mjölby, hade gått emellan. Även en *rådman Lindblad* klargör i sitt vittnesmål att han i folkmassan hört att ”rackaren skulle slås ihjel”, då syftande på honom själv.¹¹⁰

Lantjägmästare Norreling återger även han händelsen med officerens hattplym. Därutöver refererar han till uttalanden han hört bland allmogen under det tumult som resulterade i att portarna till rådhuset låstes, ”wi hafwa blifwit öfwerfallne och wi slå igen”.¹¹¹ Detta ger återigen för handen att massan handlade utifrån ett enkelt moraliskt rättstänkande, att betala tillbaka med samma mynt. Vidare uppger Norreling hur folkmassan ska ha angett ytterligare ett skäl i det att deras kamrater fortfarande hölls inestängda i huset. Man ska naturligtvis vara försiktig och inte hasta iväg och dra för stora slutsatser utifrån ett sådant rättfärdigande rättviseargument; det brukar oftast vara någon annans fel eller provokation som utlösande faktor.

Rådman Wiberg uppger vidare att han under tumultet när Rådhusportarna höll på att stängas, hörde en barhuvad man ropa till folkmassan ”Gå på det fan är i er Allmoge. Låt mig icke stå ensam och blifwa ihjelslagen”.¹¹² Strax efter detta ska en stor mängd människor trängt på in i rådhusförstugan. Den man som uppmanat folkmassan att gå in i huset och komma till hans undsättning identifieras i förhöret med rådman Wiberg som bonden Peter Larsson i Dragestad. Vittnet rådman Wiberg hörde även allmogens överläggningar och beslut att kasta sten och med våld bryta igenom rådhusporten.¹¹³ *Majoren Boje* vittnar hur han efter att stenkastningen avtagit hört sägas ”Innan wi sluta skola wi förstöra staden.”¹¹⁴

Peter Staffansson påstod att han redan före oväsendet med våld tagit sig in i det rum där elefanten var och slagit elefantvakten i ansiktet med en käpp. Detta avfärdade han själv senare som skryt.¹¹⁵ Även om detta uttalande skulle vara osant säger det en del om gångbara och acceptabla värderingar och attityder. Med dagens språkbruk skulle ”gruppträck” kanske kunna ses som en motsvarighet. Förekomsten av detta svarar emot förväntningar och stämningar i gruppen som individer försöker anpassa sig till och spela efter. Förekomsten av osant skryt som talar för en våldshandling så tydligt riktad mot en representant för konfliktmotståndaren, den styrande överheten, utgör en spegel över rådande värderingar. På sätt och vis blir det än tydligare i denna form än annars.

Bonden *Anders Nilsson* hade i tumultet känt igen Peter Larsson i Dragestad och Lars Larsson i Westerlösa. Enligt Anders Nilssons berättelse hade han bland annat sett hur Lars

¹¹⁰ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Rådman Lindblads vittnesmål*).

¹¹¹ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Landt Jägmästaren Norrelings vittnesmål*).

¹¹² RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Rådman Wibergs vittnesmål*).

¹¹³ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Rådman Wibergs vittnesmål*).

¹¹⁴ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Majoren Bojes vittnesmål*).

¹¹⁵ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Torparen Nils Perssons i Sommelyckan vittnesmål*).

Larsson utanför rådhuset slagit sönder ett gevär av den typ som stadens herrar försvarade sig med. Detta måste naturligtvis ses som ett solklart slag mot överheten. Samtidigt måste sägas att slaget mot överheten skulle ha varit mycket starkare om han istället hade valt att använda sig av det gevär han kommit över. I samma vittnesberättelse beskriver Anders Nilsson hur en ung officer ”fådt mycket stryk inuti Rådhus trappan, men att denne också utdelat dugtige slängar.”¹¹⁶

Komminister Sundelius beskriver i sitt skriftliga vittnesmål hur han strax efter middagstid möttes av ”en flock allmoge, till utseende af wid pass 200 personer”¹¹⁷ Dessa människor ska ha jagat en värvare för krigsmakten, som med våld försökt tvinga en bonddräng att gå in i armén. Sundelius beskriver hur han uppfattat att bonddrängens sönderslitna kläder vittnat om bakgrunden till händelsen med den uppretade folkmassan. I sitt vittnesmål klargör han emellertid att han inte vet hur saken slutade.¹¹⁸

Jonas Abrahamsson i Bjälbo uppger i sitt vittnesmål att han sett hur en soldat som dragit sin sabel blivit avhänd denna av torparen *Nils Jonsson i Hästholmen*. Torparen Jonsson ska därefter också ha försökt att få soldaten med sig till arresten.¹¹⁹

Ett brottsmål som separerats från den övriga samlingen i utrednings- och domsgången, är det som förs mellan *J Weckman*, ”Volonteur och värfvare för Armeens flotta i Bohus Län”¹²⁰ och bonden *Magnus Eriksson i Västra Älgsjö, Bjälbo socken*. Weckman hävdar att han blivit ”öfverfallen med oqvädings skälsord samt slutligen frånröfvad min sabel”¹²¹. Det finns vittnesstöd för värvarens berättelse som också anger tiden för överfallet till detsamma som det övriga tumultartade slagsmålet i och omkring rådhuset. Domslut saknas helt i detta fall, och det återkommer heller trots sin tydliga anknytning aldrig i det fortsatta upploppsålet. Trots allt ger detta ytterligare exempel på våldsutfall riktade mot uniformerade personer.

Vice häradshövding Tisell anger i ett senare tillägg till sitt vittnesmål, hur han hört att en officer skulle ha blivit uppkastad i luften under det att stenkastningen pågick. Tisell kan i förhöret däremot inte namnge officeren eller de som gjorde det. Han namnger inte heller den person som ska ha iakttagit detta.¹²² Det är alltså ett ytterst magert påstående vice häradshövdingen kommer med. Med enbart hjälp av förhörsmaterialet är det alldeles omöjligt att finna

¹¹⁶ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Bonden Anders Nilssons i Fållinge vittnesmål*).

¹¹⁷ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Comminister Sundelius vittnesmål*).

¹¹⁸ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Comminister Sundelius vittnesmål*).

¹¹⁹ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Jonas Abrahamssons i Bjälbo vittnesmål*).

¹²⁰ VLA, SRM AI:52.

¹²¹ VLA, SRM AI:52.

¹²² RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Tillägg till Vice Häradshövding Tisells vittnesmål*).

stöd för det påstådda övergreppet. Det Tisell uppger rör sig troligen om en hörsägen, vars sanningshalt inte kan bedömas.

Sammantaget pekar dessa vittnesmål mot en allmän motvilja och misstro mot representanter för staten och överheten. En översvallande majoritet av de vittnesutsagor som undersökts närmare visar en tydlig riktning i våldet. Allmogens vrede tycks inte vara planlös i så måtto att den riktar sig till vem som helst. De flesta exempel yttrar sig just mot officerare eller i övrigt uniformerade personer. Uniformering har just funktionen av att avpersonifiera individer och göra dem till konforma symboler för det de representerar, i fallet med militären representeras ytterst staten och de styrande. Att våldet riktar sig emot just dessa personer är således knappast att betrakta som en slump. Med intill visshet gränsande sannolikhet är det just så att utfallen mot de uniformerade fungerar som uttryck för det privata hidden transcript som hyser ett folkligt missnöje med den styrande överheten. Vittnesmålen bygger en bild som tycks grundas i en allmän och gemensam uppfattning som ställer parterna i konflikten mot varandra. Den revolterande allmogen förenas i sina handlingar av ett delat hidden transcript.

Allt missnöje gentemot överheten tar sig inte våldsamma uttryck: De sedermera huvudåtalade för upploppet, *Lars Larsson* och *Petter Olofsson*, ger i sina förhör och redogörelser för händelserna stark verbal kritik mot borgmästarens och stadens styrandes handlande. Bland annat menar de att det uppkomna tumultet sannolikt hade kunnat förutses.

[...] at trängslen [sic.] flere dagar före sjelfwa marknadsdagen wisat sig så synbar, at utan möda kunnat slutas, huru mångdubbel den skulle blifwa, då allmänheten hant ankomma från minst åtta Höfdingadömen.¹²³

Vidare framför de huvudåtalade till sitt försvar från kritik mot borgmästare Wejdling, hans kompetens och hans gjorda avvägningar under upploppet.

[...] några ytterligare uplysningar synes hwarken Actor eller särskilte RådstufwuRätten hafwa åstundadt, då den förre bestridt och den sednare afslagit och åtskillige wittnens hörande hwarigenom herr Borgmästaren Wejdling kunnat öfwertygas, at han [åtwarnad] af wittnen kammereraren och Riddaren Dahlström, samt Handelsmannen Silfvius för Elefantens intagande i Rådhuset, umgått med ännu mera wådeliga anslager i förlitande på Canonernes biträde, och deräst icke Herr Actor förwandladt våra wittnen till Parter med den påfölgd, at han wid Ransakningens slut emot dem nedlagdt alla påståender [...]¹²⁴

¹²³ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*De huvudåtalades, Petter Olofssons och Lars Larssons egna redogörelser*).

¹²⁴ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*De huvudåtalades, Petter Olofssons och Lars Larssons egna redogörelser*).

Dessa båda uttalanden ger exempel på ett stort missnöje med borgmästarens person och gärning. Sådana uppfattningar ligger rimligen till grund om missnöjet växer till mått av värderingar och tar sig fysiskt uttryck. Föreligger en allmän uppfattning om borgmästarens egen inkompetens lär denna otvetydigt färga ett hidden transcript. Borgmästaren kom på många sätt att också stå i centrum för hela tumultet, det kom att bli hans person upploppshandlingarna riktade sig emot, även om målet ytterst rörde skådandet av elefanten.

4.3.2 Planlöst våld?

Somliga vittnesmål följer emellertid inte alldeles samma linje som ovan. Assessor Bethéns drängar meddelade honom att ”Allmogen slogo både bättre och sämre folck”.¹²⁵ Stämmer detta påstående kan förloppet inte förklaras så enkelt som att olika samhällsgrupper står emot varandra. Bethéns uttalande pekar närmast mot att våldet *inte* hade några bakomliggande moraliska aspekter och talar därmed emot förekomsten av ett hidden transcript. Å andra sidan finns möjligheten att slag utdelades också mot dem som tillhörde ”sämre folck”, men som inte var en del av samma transcript. Det är knappast sannolikt att samtliga individer inom en samhällsgrupp fullständigt delar ett eventuellt och någorlunda gruppgemensamt hidden transcript. Det finns ytterligare exempel på vittnesmål med samma andemening.¹²⁶

Det finns således uppgifter som talar emot varandra när det gäller våldets riktning och värderingar. Revolten och våldshandlingarna från allmogens sida kan emellertid inte sägas ha riktat sig alldeles urskillningslöst mot alla utanför den egna gruppen. Det tycks vara en tämligen väl avgränsad grupp som står för dem, och en likaledes väl avgränsad grupp som utgör målet för dem. Prästerskapet, igenom kyrkan också de representanter för staten, verkar enligt undersökningsmaterialet helt undgått alla former av smädelser. Efter ingripande av Komminister *Sundelius från Heda* avstyrdes handgripligheterna och stenkastningen och det fortsatta upploppet tog nya uttryck.

Aktningsvärde Svenske Allmoge! Då jag vid detta rysliga uppträde, såsom talare, vågade framträda, besvär jag Eder alla, samt och sannerligen, i Guds, Konungens och Lagarnes helgade namn, at I eij i dag befläcken Edre händer med blod; at I eij våldfuren någon menniska till person eller Ägendom. Lofven I mig på Eder ära och Salighet, så väl detta som äfven särskildt, at jag obehindrat får utföra alla de Herrar och män, hvilke inom desse dörrar äro inneslutne.¹²⁷

¹²⁵ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Acessorn Bethéns vittnesmål*).

¹²⁶ Se bl. a. RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Skomakare Jonas Ljungs vittnesmål*).

¹²⁷ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Comminister Sundelius vittnesmål*).

Komminister Sundelius vädjan till folkmassan bifölls, och han avslutar själv med leverop för konungen och lydnad för lagarna. Svaret ska då ha blivit hurra- och leverop till hans egen person, och efter hans ödmjuka krumbukter för samtliga riksstånd. Det finns emellertid anledning att inte skatta Komminister Sundelius vittnesavgivelse allt för högt: Sundelius visar i sin berättelse ingen större tendens till särskilt uppriktig ödmjukhet eller saklighet i fråga om sina angivelser. Bland annat skriver han i sin vittnesinlaga hur ”100de tals stenar foro öfwer och omkring mig”¹²⁸ då han klev upp på rådhustrappan, vilket snarast är att betrakta som en ren överdrift. Likaså är hans utvikning om den allmänna uppskattningen av hans egen person – inte minst efter att ha betonat den stora faran i situationen och hans personliga mod i den – en aning oreflekterad och tveksam.

I Sundelius vittnesmål redogör han för en intressant iakttagelse, vars like jag inte kunnat påträffa i det övriga materialet av vittnesmål: Komministern uppger hur han sett stenar också kastas *ut* ur fönstren på rådhusets andra våning, dock utan att veta närmare *vem* som kastade dem. Detta betyder i så fall rimligen att de instängda högreståndsmännen som utgör målsägande i utredningen ska ha besvarat upploppshandlingen med lika mynt, om än med annan avsikt. I ett senare tillägg till sitt vittnesmål fogar Sundelius emellertid upplysningen om att den besvarade stenkastningen kom ”förmodligen af någon utländning efter som detta uphörde, så snart [...] på Tyska språket förestält wådeligheten deraf.”¹²⁹

Någon ur folkmassan ska ha yttrat ”[n]u är Nämndemannen uppe, det är således icke farligt at ingå”¹³⁰ efter att Nämndemannen *Bengt Swensson* gått in i Rådhuset för att utan betalning åse Elefanten. Detta bör rimligen ha inträffat när väl det allvarligaste tumultet stillat sig och stenkastningen avtagit. Som nämndeman och representant för staden och de styrande tycks alltså Bengt Swensson fortsatt bemötts med respekt. Dessutom är det uppenbart hur hans närvaro skänker legitimitet till handlingen och det hela ger onekligen intrycket av att det föreligger en moralisk uppfattning om det riktiga i Swenssons företag. Detta ifrågasätter naturligtvis antagandet om ett föreliggande hidden transcript. Möjligen kan gränsen till detta hidden transcript uppfattas som flytande och tämligen enkelt att ta sig över, givet att de egna handlingarna passar in i den ram som värderingar och attityder i omgivningen sätter upp.

I det undersökta materialet har jag inte funnit några vidare rapporter som tyder på att den typen av graverande utfall, attacker och ”bitterhet” mot ståndspersoner som lagman Morath meddelade Justitiekanslern fortsatt när väl tumultet lagt sig när eftermiddagen övergått i kväll

¹²⁸ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Comminister Sundelius vittnesmål*).

¹²⁹ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Comminister Sundelius vittnesmål*).

¹³⁰ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Tingskrivaren Wallenstens vittnesmål*).

den 11 augusti 1806. De ståndspersoner som utsattes för allmogens ilska gjorde det under upploppet. Överhuvudtaget omnämns inte i några vittnesmål några eventuella fortsatta konflikthärdar efter att elefanten beskådats utan betalning under eftermiddagen och kvällen den 11 augusti 1806.

Det finns uppgifter om konflikten som gör gällande att en samlande enighet tycks ha rått i fråga om en upplevd orättvisa och att vad som uppfattats som vederbörliga handlingar med anledning av detta riktats mot den grupp människor oförrätten tillskrivits. Andra uppgifter tyder snarast på en avsaknad av sådan tydlighet och pekar mera på en våldsamhet utan direkt riktning. Ytterligare andra uppgifter går lite i samma spår som den sistnämnda, fast längre; nämligen att slumpen och omständigheterna, missuppfattningar och missförstånd lett fram till de händelser som sammanfattas under epitetet ”Elefantupploppet”.

Petter Olofsson och Lars Larsson anför närmast slumpen som förklaring till sina ageranden. Ur en skrivelse till kungen inför avgörandet i Kungliga Justitierevisionen går följande att läsa:

Uti aldradjupa underdånighet utbedja wi oss den Kongl Nåd och ynnest att få efter blotta minnet göra en kort och sanfärdig [sic.] berättelse om de upträden som tilldragit sig före och under den 11 Augusti 1806 wid en bland Rikets största Grismarknader i den lilla och mycket inskränkta staden Schenninge, serdeles i de omständigheter, som röra oss enskildt.¹³¹

[...] möjligt kan det wäl wara, at jag i denna wända och häpenhet en eller annan gång fattat tag uti Bertonis uthängande schylt för att redda mig från ett så äfwentyrligt fall, men om densamma medan jag ännu war stadd ofwan uppå ståndet försattes ur tillstånd, at kunna framlocka nya folkhopar till nya olyckor, är något som jag intill denna stund icke kan ärindra mig [...]¹³²

Petter Olofsson hänvisar utöver detta minst sagt slumpbetonande försvar till det intyg Göstrings häradsrätt utfärdat, där tinget garanterar hans skötsamma bakgrund, präglad av en ”still-sam, fredlig och beskedlig lefnad”.¹³³

[...] för mig Petter Larsson geck något wärre till. Jag råkade icke se mig före, förän jag träffades med ett grufweligt slag i hufwudet så att min hatt dansade in i Rådhusets förstuga. Som jag endock icke kunde anse detta slag annorlunda än såsom att mig icke unnat misshugg, så fölgde jag efter att återhämta den, men till min stora bestörtning fant jag mig i hast omringad

¹³¹ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*De huvudåtalades, Petter Olofssons och Lars Larssons egna redogörelser*).

¹³² RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*De huvudåtalades, Petter Olofssons och Lars Larssons egna redogörelser*).

¹³³ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Utdrag af Protocollet hållit wid lagtima Winter Ting med Göstrings Härad uti Hogstad den 1 Martii 1813*).

af flere okände Personer som med stafwar och stänger jämmerligen böstade min arma kropp; mögligtwis torde hafwa händt, at jag i denna dödsens ångest gifwit ifrån mig något nödrop om hjälp och undsättning och att jag i denna sinnesförwiring der efter klappat på tillslutna Rådstufwudörren för att göra en ytterligare bönfallan om hattens återfående. Och om jag förut obewäpnad och med blotta händerna warit föranlåten slå mig [oläsligt] af mine angripare¹³⁴

Också Lars Larsson hänför sitt handlande till slump och olyckliga omständigheter. I båda dessa huvudåtalades egna berättelser står ingenting att finna som ger uttryck för vare sig medgivande, förståelse eller minst av allt motiv till upploppet.

Hwarifrån våra domare fädt den uppenbarelsen, at wi i stadgadt upsåt at skada göra, instäldt oss wid Rådhuset, hafwa wi swårt at förstå, då Ransakningen icke förewisar annan anledning för ankomst än nyfikenheten, at efter löfte få emot betalning skåda djuren. Något för mycket långa öron måtte våra domare haft, då de hördt mig Lars Larsson och mig Petter Olofsson skria och bullra, härtill gifwer icke ett enda vittnesmål minsta liknelse under ransakningen och en domare med Urskillning förstår ganska wäl, at göra åtskillnad emellan mitt Petter Larssons nödrop och ett sådant ropande som skjer af öfwerdåd [...]¹³⁵

Det enda egentliga missnöje som ges uttryck för i dessa försvarsberättelser är det som riktas mot dem som står bakom anklagelserna emot Petter Olofsson och Lars Larsson. En del av detta är vad som nästan är att betrakta som ironiserande och ifrågasätter utan tvivel åter kompetensen hos de utredande och dömande. Det som i flera vittnesmål kunnat tolkas som revor i public-transcript-fasaden varigenom ett hidden transcript kan tyckas skymta fram, är inte alls på samma sätt synligt i dessa skrivningar. Här betonas framför allt slump och missförstånd, inte hat och misstro.

I undersökningens slutpåstående slås fast att en av anledningarna till att ”owäsendet” uppstod utgörs av lokalen där elefanten förevisades. Detta rum var nämligen identiskt med stadens arrest. I slutpåståendet står att ”trängsel och oordningar nödvändigt skulle inträffa”¹³⁶ eftersom rummet endast har en dörr. Dessutom påpekas hur det ur ordningsstrategisk synvinkel var olyckligt att alls låta hålla djuren i anslutning till torget, där det under marknaden skulle vara tjockt med människor i vilket fall. Och trots att ett flertal krävt att få se djuret gratis, eller att de trots betalning nekats inträde, slår utredningen fast att det inte fanns någon plan eller organisation bakom upploppet.¹³⁷

¹³⁴ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*De huvudåtalades, Petter Olofssons och Lars Larssons egna redogörelser*).

¹³⁵ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*De huvudåtalades, Petter Olofssons och Lars Larssons egna redogörelser*).

¹³⁶ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Actors slutpåstående*).

¹³⁷ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Actors slutpåstående*).

I slutpåståendet slår utredningen fast att borgmästare Wejdling inte kan anses ha varit i tjänst under händelserna i rådhuset den 11 augusti 1806: Som tjänsteutövning räknar nämligen utredningen endast befallningsordning till magistraten och inte att med våld och fysisk handling upprätthålla ordningen. Dylika sysslor hänför utredningen till fiskala och polisiära myndigheter. Borgmästare Wejdling rekommenderas för sitt våld utom tjänsten att dömas till böter.¹³⁸ Detta i min mening en väldigt intressant vändning och innebär ingenting mindre än ett underkännande av borgmästarens kompetens i sitt ämbete. Utredningen vill således fördela ansvaret för tumultet och våldshandlingarna mellan allmogen och den borgmästarledda grupp som tog cirkusens parti i osämjan. Utredningen fastslår också hur ett tiotal representanter ur allmogen bär ansvar för det skedda och rekommenderar för dessa bötesstraff eller i något fall att avtjäna tid på fästning.

Utifrån en av allt att döma tämligen stor upprorisk, stenkastande folkmassa blev endast en handfull identifierade som upploppsmän. Ett genomgående drag i det absoluta flertalet vittnesmål, oavsett rang eller gruppstillhörighet på vittnet, att bara väldigt få kan namnge någon närmare. Antingen är detta ett utslag för att marknaden drog besökare från hela Östergötland och angränsande län, eller så är folk ovilliga att namnge kamrater, bekanta, grannar eller andra som man delar hidden transcript, övertygelse och rättsuppfattning med.

Sluteligen på herr Borgmästarens efterfrågan om icke någon eller några af de Brottsliga woro af Magistraten sjelf kände, Swarades at wäl på flere misstankar förekommit, men at för det närwarande kände de i brist på säkrare bewis swårligen namngifwas.¹³⁹

Samtliga de som namngavs och kom att ställas inför rätta som ansvariga för sin delaktighet kom ifrån Östergötland, de flesta ifrån en tämligen snäv radie kring Skänninge. Kanske blev denna handfull upploppsdeltagare utpekade just för att andelen marknadsbesökare från Skänninge med omnejd måste antas ha varit relativt stor, och de därför troligen löpte större chans att bli igenkända. Kanske var det verkligen så att det råkade vara just människor boende i trakterna omkring Skänninge som kände ett särskilt missnöje med borgmästare Wejdling och tog tillfället i akt att agera därefter. Hursomhelst kvarstår faktum: de allra flesta vittnen namnger inte *någon*, inte heller pekade någon enskild ut ens med signalement.

Många skulle wäl kunna förehålla sig att då owäsendet tilläts efter en kort opåtänkt föreställning af Comminister Sundelius till den sammanskockade wåldförande menigheten, [...] måtte

¹³⁸ RA, JR, *Besvär- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (*Actors slutpåstående*).

¹³⁹ VLA, SRM AI:52, *Magistratens i Skänninge berättelse*.

detta owäsende blott warit en stunds öfwerilning och raserie af menigheten, utan att fortsättning och nytt dylikt uppträde behöfwet befaras.¹⁴⁰

Utredningen avslutade sitt arbete hösten 1806 med att konstatera hur Elefantupploppet inte var resultatet av någon föregående planering. ”... [E]n stunds öfwerilning och raserie ...”¹⁴¹ ger vidare för handen att man inte heller uppfattat närvaron av det som i den här uppsatsen benämns ”hidden transcript”.

¹⁴⁰ RA, JK, E III a:283.

¹⁴¹ RA, JK, E III a:283.

5. Elefantupploppet – *sammanfattande slutsats*

5.1 Elefanten i Skänninge och upploppets princip

Den inledande och övergripande frågeställningen för föreliggande uppsats löd *Hur såg upploppet ut?* Denna överordnade fråga specificerades och konkretiserades enligt följande:

- *Vilka var upploppets deltagare?*
- *Hur såg upploppets deltagares motiv ut och hur yttrade sig handlingarna i förhållande till detta?*
- *Vad säger oss upploppshandlingarna om deltagarnas mentaliteter och attityder – ges utlopp för dolda förhållningssätt?*

Min teckning av det yttre förloppet följer till största delen de redogörelser som gjorts tidigare: Jean Baptiste Gautier och hans cirkussällskap anlände till Skänninge för att visa upp djur mot betalning på Olofsmässomarknaden i Skänninge. Bland annat förevisades den elefant som kommit att ge namn åt det upplopp som utspelade sig i staden den 11 augusti 1806, på den första marknadsdagen. Slagsmål bröt ut mellan marknadsbesökande allmoge och representeranter för stadens styrande, i rådhuset och på torget utanför. Borgmästaren och andra ståndspersoner var därefter instängda i rådhuset och det förekom stenkastning mot fönstren. Den instängde borgmästaren, cirkusdirektören och ytterligare några tilläts inte lämna byggnaden förrän en komminister Sundelius från Heda gripit in och dämpat de spända stämningarna något. När de instängda släppts ut höll allmogen huset i besittning under återstoden av staden och beskådade elefanten utan betalning. Trätoämnet som sannolikt utlöste tumultet var just priset för djurförevisningen, vilket allmänt ansågs vara för högt.

I dylik stil har tidigare redogörelser för upploppet slutat i tron att ingenting följde på det skedda; där har min undersökning tagit sin egentliga början. Ur den större, övergripande frågeställning vars svar återfinns ovan, sprang frågor rörande upploppets uppbyggnad och bakomliggande motiv.

Upploppet var enligt alla källor tämligen omfattande. I tid räknat lär det ha pågått under större delen av eftermiddagen och kvällen den 11 augusti 1806. Sett till personantal rör det sig troligtvis om några hundra. I den efterföljande rättsliga undersökningen slås ansvaret för upploppet slutligen fast: På ett undantag när utgörs de skyldigas skara av en handfull bönder och

bonddrängar. En smedsdräng utgör det enda undantaget från den i övrigt agrart präglade gruppen.

De båda sista frågorna rör motiven för upploppshandlingarna och det föröfvade våldet. Här valde jag att lägga fokus på allmogens handlande för att i någon mån avgränsa forskningsuppgiften. Naturligtvis är det alltid två parter som agerar, motagerar och växelverkar i en konflikt. Med detta perspektiv var min tanke att fånga de aktörer som stod för upploppshandlingarna, för de handlingar som riktas mot samhällsordningen och dess representanter, här borgmästaren, cirkusen och de huvudsakligen uniformerade representanterna för överheten.

För att besvarandet av dessa båda frågor rörande upploppets motiv inte ska bli uppenbart ogenomskinligt och godtyckligt, har jag låtit fokus och arbetsredskap bestämmas av de teoretiska ramar jag redogjort för under kapitel 2: E. P. Thompsons teori om *den moraliska ekonomin* där kulturella, hävdvunna normer bland annat reglerar aspekter på skälighet i fråga om pris, och James C. Scotts teori om *hidden* respektive *public transcripts*, där det menas att alla människor eller grupper av människor har en offentlig attityd gentemot exempelvis sin överhet, vid sidan om en privat attityd mot densamma som, utom i undantagsfall såsom upplopp eller andra offentliga protester, endast ges uttryck för inom den privata sfären eller den egna gruppen.

För att mera grundligt och klagörande besvara frågorna rörande motiv och bakomliggande värderingar i upploppshandlingarna har resonemanget delats upp efter teoretisk ram i de två följande underkapitlen.

5.1.1 Den moraliska ekonomin i Elefantupploppet

Det är naturligtvis omöjligt och har heller aldrig varit min ambition att avgöra exakt hur oroligheterna och tumultet startade i Skänninge den där augustidagen 1806. Klart är däremot hur stora delar av marknadsbesökarna hade skilda uppfattningar om situationen än den man som kan sägas stå som galjonsfigur för anledningen, på andra sidan kontroversen – *Jean Baptiste Gautier*.

De [folkhoppen] påstodo först, at en utlänning icke äger rättighet med sådana djurs wisande skaffa sig pengar, men sedan herr Borgmästaren kungjort dem at Gautier reste med Kongl. Majjts Nådiga Tillstånd, klandrade de at för den breda wagnens skull, uti hwilken djuret fördes, Grindstolpar måste nedläggas och yrkade at samtliga få se djuret för fyra eller högst sex styfrar efter wälbehag, hwilket dock herr Borgmästaren, som kändes, så mycket mer till sitt Embete, som menigheten sjelf ropade Borgmästaren yttrade sig ankomma på Gautier sjelf,

men at Gautier med dess folk egde emedlertid njuta lagligt skydd af Embetsman och at det berodde på enhwar låta bli att se djuret om han fan [sic.] sin nyfikenhet för dyr.¹⁴²

Redan i denna första redogörelse för upploppupptakten kommer en serie moraliska argument i dagern. För det första misstror man den legala riktigheten i att en utländsk medborgare reser omkring i ärende att *mot betalning* underhålla människor medelst förevisning av djur. För det andra är *priset för högt* och för det tredje har man själva gjort *uppoftfringar* för att besökarna ska kunna beredas tillfälle att tjäna pengar. Allt sammantaget uppfattar den församlade skaran marknadsbesökare snart hela situationen som uppenbart oförenlig med de kulturella normer som stipulerar det moraliskt riktiga. Ur den refererade argumentationen ovan framgår att dessa tre hållpunkter utgör kärnor i problematiken, där detta står i uppenbar opposition till en principiell uppfattning om moral och rättvisa.

De upplopp som E. P. Thompson undersökt och låtit utgöra grunden för sitt teoretiska resonemang om den moraliska ekonomin följde just moraliska mönster menade han. Många gånger sammanföll brottet mot den hävdvunna moraliska rätten med nöd; priset på en limpa bröd ansågs oriktigt högt samtidigt som det rådde matbrist eller svält. Men lika gärna krävdes endast det första ensamt. Däremot menar Thompson att upplopp inte uppstår spasmodiskt endast som en naturlig följd av nöd. Den teoretiska kontentan blir således att kulturella normer och värderingar, uttryck för en allmän rättsuppfattning är elementära för uppkomsten av upplopp.

Elefantupploppet bär tydliga drag av dessa teoretiska beståndsdelar. Här förekommer ingenting som kan kategoriseras som nöd. Centralt för konflikten är just elefantåskådningens pris. I likhet med de upplopp som undersökts av Thompson reser marknadsbesökarna krav på revidering av priset till de fyra eller sex styvvar man själva anser vara rimligt. Till detta angivande av ett rättfärdigt pris bör även fogas det faktum att man genom att fälla grindstolpar och dylikt har en moralisk skuld att driva in från Gautier. Därutöver tillkommer naturligtvis även det flertal invändningar från allmogens sida som rörde cirkussällskapets utländska bakgrund. Vid sidan av pur främlingsskräck och dito fientlighet, kommer en högst protektionistisk syn på ekonomin i dagern. Flera gånger förekommer argument om det orättfärdiga i att de pengar som betalas kommer att föras ur landet.

Likaså rör konflikten i någon mån uppfattningen om den rätta innebörden i det man betalar för. Ytterligare en sida på konflikten rör det immateriella köp den beskådande allmogen gör och var gränsen för det rättmätiga tillträdet till varan ska dras.

¹⁴² VLA, SRM AI:52, protokoll 14 augusti 1806.

Med Thompsons teoretiska verktyg ser jag här tydliga drag av den moraliska ekonomi som han i sin egen forskning konstaterat hos de engelska massorna. Jag ser det således befo- gat att dra slutsatsen att upprinnelsen till upploppet i Skänninge på Olofsmässomarknadens första dag 1806 står att finna i resonemang om moraliskt rättfärdigande av konkreta ekono- miska aspekter – ett moraliskt försvarbart pris för att få se en elefant. Motivet för upploppet byggde i stor utsträckning på vad som sågs som ett oskäligt pris, och efter att kraven på en sänkning inte tillmötesgåtts tog sig den missnöjda allmogen friheten att beskåda elefanten gratis när möjligheten väl yppade sig. De moraliska aspekter som framkommer som förkla- ringar i förhören går även utöver det ekonomiska: framförallt anses det från flera vara orätt att utländska personer driver verksamhet på marknaden. Uppfattningen om att överheten, framförallt borgmästare Wejdling, har begått fel anger också det en ton av moraliska avväg- ningar. Slutsatserna inbegriper således uppfattningar om ”det moraliska rätta” på flera områ- den.

5.1.2 Hidden Transcripts i Elefantupploppet

Sluteligen på herr Borgmästarens efterfrågan om icke någon eller några af de Brottsliga woro af Magistraten sjelf kände, Swarades at wäl på flere misstankar förekommit, men at för det närwarande kände de i brist på säkrare bewis swärligen namngifwas.¹⁴³

De allra flesta vittnesmålen, oavsett rang på avgivaren, följer i princip samma mönster: *Ja*, man har sett slagsmål och stenkastning men *nej*, man kan inte namnge någon som utövat våld. Flertalet kan däremot peka ut borgmästaren och i några fall dem som hjälpte honom att med slag mota ut den uppretade folkmassan ur rådhuset. Utifrån denna högst generella iakttagelse ser jag två möjliga slutsatser att dra:

1) I tumultet som var blev det verkligen svårt att urskilja någon deltagare som var bekant till namn eller ansikte. Trots allt drog marknaden till sig besökande från en stor del av Öster- götlands län.

2) En stor del av de vittnen som förhördes efter händelserna den första marknadsdagen är att räkna som del av allmogen – samma allmoge som kastade sten, tittade på elefanten utan att betala och som i övrigt tog del i upploppet. Att i det läget inte känna igen någon av upp- loppmakarna skulle kunna ses som uttryck för lojalitet med gruppen och ett uttryck för den gruppens *hidden transcript*. Det förklarar emellertid inte varför den likaledes stora delen vitt- nen som inte kan räknas till allmogen – och därmed inte bör ha samma lojalitetsaspekter eller

¹⁴³ VLA, SRM AI:52, *Magistratens i Skänninge berättelse*.

potentiella vinster på upploppet – inte heller lyckades namnge eller ens mellan tummen och pekfingeret peka ut någon av fridstörarna.

Förvisso är det inte alltför vågat att anta hur de vittnande högreståndsmännen inte till namn eller utseende kände igen ett ganska betydande antal arga östgötska bönder, torpare och drängar. Fast å andra sidan borde till en betydande del av besökarna på denna årligt återkommande Olofsmässomarknad i Skänninge vara likaledes årligt återkommande. En hel del av dessa företrädare för allmogen var vidare knutna till högreståndspersoner på arbetsmässiga grunder. Det är vanskligt att säga hur lojalitetens band löpte i dylika situationer; med den egna gruppen eller med arbetsgivaren. Hur som helst: någonstans brister ekvationen. *Någon* borde rimligtvis ha känt igen *någon*, i högre utsträckning än vad som faktiskt skedde.

Många vittnesmål ger bilden av tumultet och våldet som riktat mot borgmästaren, cirkusen, de uniformerade militärer som fanns på marknaden. Av dessa vittnesmål är somliga tämligen detaljerade och precisa ifråga om vem som ansattes, hur det skedde och vilka tillrop som ackompanjerade dessa handlingar. Andra vittnesmål ger för handen att våldet varit tämligen urskillningslöst och riktat sig mot vem som helst. Återigen är det en omöjlighet att söka finna ut hur det verkligen förelegat, ”wie es eigentlich gewesen”.

Jag har valt att göra min undersökning utifrån ett fokus på den revolterande allmogen, sökandes de motiv som drev dem att agera så som de gjorde. Detta har varit en förtjänstfull ansats i så måtto att det snävar in brännpunkten för undersökningen och lägger tydliga värderingar och ställningstaganden i dagern. Nackdelen måste sägas vara det faktum att jag därmed endast kommer att närmare beakta den ena sidan i konflikten. Detta skapar problem exempelvis inför analysen av det slagsmål i rådhustrappan som blev ett slags startskott på hela Elefantupploppet. Här är det fullkomligt omöjligt att utröna hur det hela började och vem som satte stenen i rullning. När våld eskalerar och en spänd situation intensifieras gör det så genom växelverkan. Det är alltid två parter vars handlingar svarar mot varandra, grunden för motiv till handlingar ligger inte sällan i förhållanden skapade genom interaktion med en annan part. Att då teckna den ena sidans bakomliggande motiv är att endast teckna halva bilden och att inte se eventuella band till den andra. Till viss del blir den bilden hängande för sig utan att se den andra hälften. Igenom detta blir den undersökta sidans motiv i mycket isolerade ifråga de pågående händelser som format gjorda avvägningar. I denna isolerade brännpunkt synliggörs då tydligt de värderingar som i en isolerad punkt givits uttryck i en specifik handling. Därigenom kan vår samtid, utan att ta del av hela den fullständiga bilden, få en glimt av det enskilt specifika. Detta unikum kan i sin tur hjälpa oss att öppna dörrar till ett större och mer generellt mönster, att se delen i det hela.

Det finns vittnesmål som talar såväl för som emot att allmogens våld riktats enkom mot överheten. Detta är av betydelse för den fortsatta analysen och besvarandet av frågan om de motiv och attityder som legat bakom våldet. Det faktum att Skänninges borgmästare Michael Wejdling och stadens styrande tog parti för Jean Baptiste Gautier i prissättningskonflikten måste sägas ha gjort att de tillsammans kom att utgöra en motpol till allmogen i denna fråga. Då den inledande konfliktfrågan ytterst kan sägas ha bottnat i en moralisk rättsuppfattning om det rättmätiga priset för att skåda en elefant, jämte andra också moraliskt betingade uppfattningar om rätt och fel, hänfördes med detta även borgmästaren och hans representanter till att stå för det som av allmogen uppfattats som fel och orättvisor.

I framförallt de huvudåtalades, Lars Larssons och Petter Olofssons berättelser framträder tämligen stark kritik gentemot borgmästaren och det sätt han agerat. Denna kritik återkommer också i utredningens slutpåstående. I övrigt är det i vittnesmålen magert med uttalanden som ger uttryck för eventuella hidden transcripts. Förekomsten av dylikt står därför att sökas i de handlingar som företogs från allmogens sida under eftermiddagen och kvällen den 11 augusti 1806.

Det faktum att en högst betydande del av våldet riktade sig mot borgmästare Wejdling och det som representerar makt och överhet visavi allmogen ger oss en ingång till det fönster J. C. Scott menar synliggör dolda attityder. Stenkastningen mot rådhuset, handgemänget mellan allmoge och borgmästare liksom exempel på våldshandlingar gentemot officerare och andra militärer ger för handen att det förelåg en tydlig riktning på allmogens våld. Teorin om ett hidden transcript applicerat på den här konflikten skulle således kunna ge vår tids betraktare förslag till förståelse för det skedda. Samtidigt är naturligtvis viktigt att inte förbise det faktum att representanter för denna överhet i vittnesmål gjort klart att våldet inte riktades mot dem alla. Ett allmogens hidden transcript som tagit sig uttryck i våldet mot överheten har således inte slagit blint mot alla i gruppen. Min undersökning har heller inte funnit några som helst bevis för att högreståndspersoner förföljts annat då än i anslutning till själva tumultet under eftermiddagen den 11 augusti.

Våldet mellan allmoge och överhet ger likafullt intrycket av stort allvar. Att så uppenbart bryta mot ett public transcript, den konvention som påbjuder vördnad, respekt och ordning inför den styrande överheten, borde rimligtvis yppa attityder som är av helt annat slag. Den ansatta överheten hade uttryckligen tagit ställning för det som allmogen uppfattade som en stor orättfärdighet i sig – priset elefanten förevisades på och det som tillkom kring detta. I efterföljande berättelser yttrar sig detta inte minst i häftig kritik gentemot borgmästaren och hans ämbetsgärning.

Min slutsats och mitt svar på det sista elementet i min frågeställning blir således att upploppshandlingarna avslöjar en hel del av den revolterande allmogens attityder och mentaliteter inför överheten. Det missnöje som yttras riktar sig emellertid främst mot enskilda representanter för överheten, och inte lika tydligt mot hela kollektivet. Här finns ett emellertid ett uppenbart missnöje, vilket legitimerar det våld missnöjet uttrycks i. Det påbjudna, officiella förhållningssättet stipulerar likafullt en vördnad och respekt som måste sägas vara nära nog raka motsatsen till de våldshandlingar som företogs. I formen av ett hidden transcript inom gruppen allmoge kan således den våldsamma missnöjesyttringen förstås, oavsett vilken sida som föll det första slaget. Respekten för överheten måste konstateras vara tämligen ringa i realiteten med stenkastning och blodvite som facit i hand. Till viss del bär dessa uttryck drag av den karnevalsstämning Birgitta Skarin Frykman tillskriver marknadskulturen under förindustriell tid. Enligt hennes forskning har marknader spelat en roll som säkerhetsventil, en arena där missnöje bubblat upp till ytan, med tillåtelse eller åtminstone tyst acceptans av det styrande skiktet.

Ytterligare exempel på de allmogeliga värderingar som gav uttryck för under Elefantupploppet är den misstro och fientlighet som riktades mot Gautier, Bertoni och de övriga utländska personer som vistades i Skänninge. Detta är måhända en särskilt intressant iakttagelse. Under det tidiga 1800-talet var Sverige etniskt sett synnerligen homogent, inte minst på landsbygden och i småstäder. Också på det nationella planet kan acceptansen sägas ha varit tveksam, inte minst sett till skillnader i religionstillhörighet; exempelvis tilläts judar bosätta sig inom Sveriges gränser först vid 1700-talets slut. Det offentliga förhållningssättet gentemot utländska kringresande må således inte ha varit särdeles generöst. Trots det står det klart att uttalanden och handlingar mot de utländska cirkusföreståndarna i Skänninge tämligen uppenbart brutit på den påbjudna offentliga attityden gentemot dem. Röster vid upploppet har visat på flera fall av skarp misstro och skräck för främlingarna. Denna främlingskräck är lika tydligt framträdande i upploppet som den vredgade inställningen gentemot den samlade överheten.

Där tidigare forskning konstaterat hur upploppet i Skänninge den 11 augusti 1806, på Olofsmässa första marknadsdag inte fick några konsekvenser, har jag i föreliggande uppsats gått vidare. Med hjälp av tidigare aldrig undersökt källmaterial, det domstolsmaterial som i tidigare forskning antagits inte ha existerat, har jag närmare studerat upploppsdeltagarnas mål och mening. Denna nya forskningsundersökning av Elefantupploppet är till skillnad från tidigare inte endast deskriptiv. Med de teoretiska instrument som den moraliska ekonomin och hidden respektive public transcripts utgjort kan föreliggande uppsats ge en ansats till veten-

skaplig förståelse av upprinnelsen till och motiven bakom upploppet. Upploppet i Skänninge skedde på grunder av vad som uppenbarligen uppfattats som orättfärdighet och orättvisa av allmogen: priset på elefanten, inslagen av ekonomisk protektionism och moralisk skuld, främlingsfientligheten och ett missnöje med stadens lednings handhavande av situationen. Genom sina handlingar blottades också de revolterandes attityder och mentalitet visavi den överhet handlingarna riktades emot.

5.2 Utblick för vidare forskning

Upplopp erbjuder det James C. Scott kallar ett fönster till människors attityder, inställningar och värderingar visavi sin omgivning. Elefantupploppet erbjuder fortsatta möjligheter att vidga vår förståelse för dylika mentaliteter. I denna uppsats har den ansatta överheten helt utelämnats. För att vidga bilden och låta helheten framträda bättre, vore en dylik undersökning förtjänstfull. Detta inte minst sedan även 1806 års undersökning av händelserna pekade ut borgmästare Wejdling som obefogat våldsam och delvist ansvarig för det fortsatta tumultet.

Vad som framförallt framkommer tydligt i uppsatsens undersökning är allmogens tydliga misstro och skarpa fientlighet mot främlingar, något som vore intressant att följa utvecklingen av, såväl bakåt i historien som framåt. Inte minst mot bakgrund av vår egen samtid vore det synnerligen intressant att gå vidare med forskning inom detta ämne; allmogens och de breda befolkningslagrens inställning till eller syn på främlingar och invandrare. I skenet av Scotts teorier om hidden respektive public transcripts vore det intressant att pröva huruvida allmänhetens inställning till utlänningar och främlingar dels skiljer sig mellan samhällsgrupper, dels visavi den officiella hållningen.

Dessutom finns fler ingångar till att söka djupare förståelse för den revolterande allmogen. Här har konstaterats hur de som utpekats som ansvariga närmast uteslutande hör till gruppen bönder, bonddrängar och torpare. Genom att utöka undersökningsmaterialet skulle möjligen en mikrostudie av de huvudåtalade kunna göras. Vidare skulle en jämförande studie mellan Elefantupploppet och andra upplopp, exempelvis det som ägde rum i Norrköping år 1800 kunna bredda bilden och eventuellt lyfta fram likheter och skillnader i upplopp förenade av geografisk eller annan närhet.

I den här undersökningen har på intet sätt upploppets konsekvenser granskats närmare. Flera domar har emellertid fallit i målet under resans gång genom det svenska rättssystemet 1806-1813. Där vore intressant att närmare granska domslut, domskäl och rättens kommentarer för att se om de skiljer sig åt sinsemellan eller bär stora likheter.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Riksarkivet (RA)

Justitiekanslerns arkiv (JK); Huvudarkivet 1719-1974

E III a:283, *Handlingar till allmänna diariet, huvudserien (augusti 1806)*

Justitierevisionens arkiv (JR)

Besvärs- och ansökningsmål 1813, *Akt 31, 10 september 1813*

Vadstena Landsarkiv (VLA)

Skänninge rådhusrätt och magistrat (SRM)

AI:52, *1806 års dombok; Justitieprotokoll för Skeninge stad år 1806*

Tryckta källor

Linköpings Bladet, 2, 6, 20, 27, 30 augusti 1806

Norrköpings Tidningar, 27 augusti 1806

Litteratur

Blomqvist, Hans & Rosell, Carl Magnus, "Elefantens besök", *RIG* 1975:4, Stockholm 1975

Dahlgren, Stellan & Florén, Anders, *Fråga det förflutna. En introduktion till modern historieforskning*, Lund 1996

Florén Anders & Ågren, Henrik, *Historiska undersökningar. Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt*, Lund 1998

Harnesk, Börje, "Den svenska modellens tidigmoderna rötter?", *Historisk tidskrift* 2002:1;

Jarrick, Arne, "Historieforskningen inför framtiden. En återblick juni 1998", i *Den mångfaldiga historien*, Qvarsell, Roger & Sundin, Bengt (red.), Lund 2000

Jern, Henrik, *Skeninge Marken. Sveriges äldsta och största stadsmarknad*, Mjölby 1997

Karlbom, Rolf, *Hungerupplopp och strejker 1793-1867. En studie i den svenska arbetarrörelsens uppkomst*, Lund 1967

Kjellberg, Carl M., "Skänninge från nyare tidens början", i *Skänninge stads historia*, Lindahl, Anders (red.), Skänninge 1970

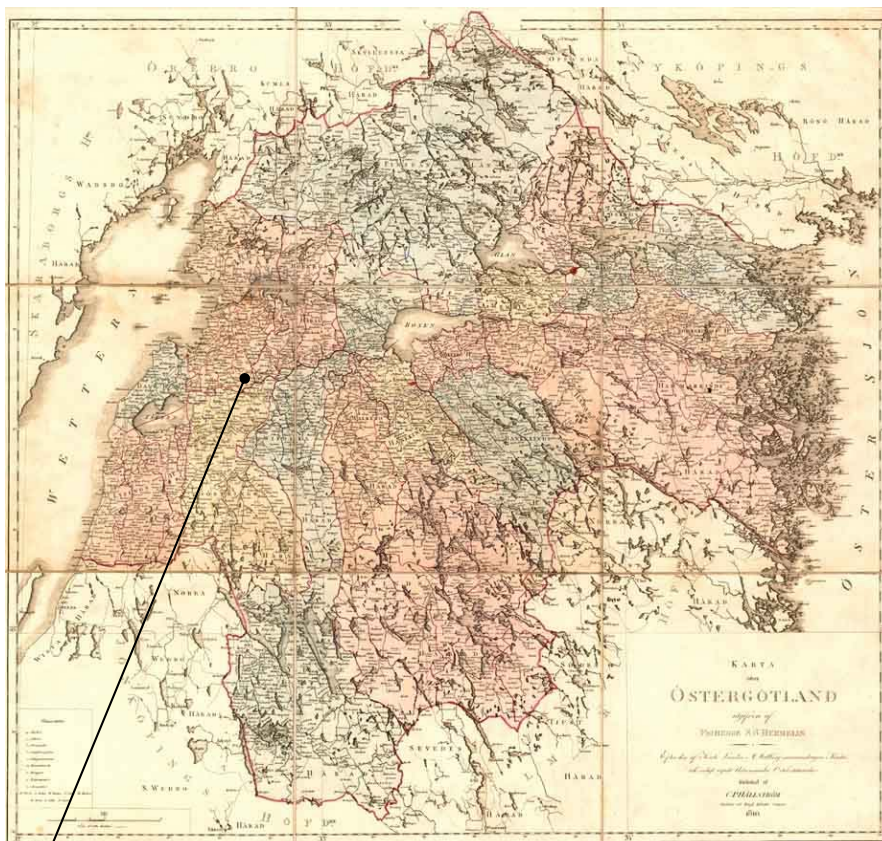
Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892-2000*, Stockholm 2001

- Nyström, Lars, *Potatisriket. Stora Bjurum 1857-1917. Jorden makten och samhället*, Göteborg 1995
- Randall, Adrian m. fl., "Markets, Market Culture and Popular Protest in Eighteenth Century England and Ireland" i *Markets, Market Culture and Popular Protest in Eighteenth Century England and Ireland*, Randall, Adrian & Charlesworth, Andrew, Liverpool, Storbritannien 1996
- Salomon, Kim, "Symboler och ritualer i politisk samtidshistoria", i *Den mångfaldiga historien*, Qvarsell, Roger & Sundin, Bengt (red.), Lund 2000
- Scott, James C., *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*, New Haven och London 1990
- Schück, Adolf, "Ur Skänninges medeltidshävder", i *Skänninge stads historia*, Lindahl, Anders (red.), Skänninge 1970
- Skarin Frykman, Birgitta, *Larsmässemarknaden. En folklig karneval I 1800-talets Göteborg*, Göteborg 1993
- Thompson, E. P., "De engelska massornas moraliska ekonomi" (1967 och 1971) i E. P. Thompson, *Herremakt och folklig kultur*, Stockholm 1983
- Thompson, E. P., *Customs in Common*, New York 1993
- Wåhlberg, Per Arne, *Cirkus i Sverige. Bidrag till vårt lands kulturhistoria*, Stockholm 1992
- Österberg, Eva, "Stark stat och starkt folk. En svensk modell med långa rötter", i Kjell Haarstad, Anders Kirkhusmo, Dagfinn Slettan och Steinar Supphellen (red.), *Innsikt og utsyn. Festschrift til Jørn Sandnes*, Trondheim 1996
- Österberg, Eva, m. fl., "Fredliga moder Svea?" i Eva Österberg (red.), *Socialt och politiskt våld. Perspektiv på svensk historia*, Lund 2002

Bilaga 1

Skänninge rådhus sett från torget, 2006
Författarens foto.

Skänninge, karta över Östergötland
<http://www.ra.se/KRA/bilder/0400/12a/0003a.jpg>

Bilaga 2

Domen

[...] att ibland de tilltalade, Bönderen Peter Larsson från Dragestad, nu i Varfryd, Peter Olofsson i Axstad och Lars Larsson i Westerlösa, samt drängarne Sven Andersson i Göthala och Carl Birgersson i Storgården Husberga, wäl icke kunnat öfvertygas hafwa hwarken warit ibland dem som i owäsendets början påträngt och öfwerfallit Borgmästaren Weidling under hans Ämbetsutöfning, eller tillfogat Gautier och öfrige i Rådhuset befintelige personer, som dit tagit sin tillflygt och till wåldsamheternes hämmande försvars widsökt bidraga, de å dem fundne blodwiten och åkommor; Men som dock Peter Larsson, Peter Olofsson, Lars Larsson, Swen Andersson och Carl Birgersson ej mindre framfällt änhwar för sig under skri och buller, tagit wärksam del i det wåld, som wid ifrågawarande tillfälle öfwer gått Gautier, Bertoni och Agazzi [...] att så enligt 20: Capit: 4:§: och 24: Capit: 8:§: Missgärningsbalken samt 1: Capit: 6:§: Handelsbalken skulle nämnde Peter Larsson, Peter Olofsson, Lars Larsson, Swen Andersson och Carl Birgersson, hwar för sig böta för Hemgång 13 Rdr 16 Sk för rop och skri af öfwerdåd å allmän gata 1: Rdr 32 Sk och för bruten Marknadsfrid 3: Rdr 11 Sk, tillsammans Aderton Riksdaler 11: Sk Banco hwardera, eller i brist af tillgång till böter, jemlikt 5: Capit: 1:§: StraffBalken, afstraffas med Nitton par spö, tweslag af paret¹⁴⁴

[...] af upptagne grunder förklarar, att någon plan eller anläggning hos menigheten, icke föregått det sedermera inträffade, wåldsamme uppträde, dertill således orsaken måste hämtas från Borgmästarens på sättet kungjorde Ordning wid djurens åskådande [...] ¹⁴⁵

¹⁴⁴ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (1813 den 10 Sept i HD föredr. Utslag Extract).

¹⁴⁵ RA, JR, *Besvärs- och ansökningsmål 1813*, Akt nr. 31 (1813 den 10 Sept i HD föredr. Utslag Extract).